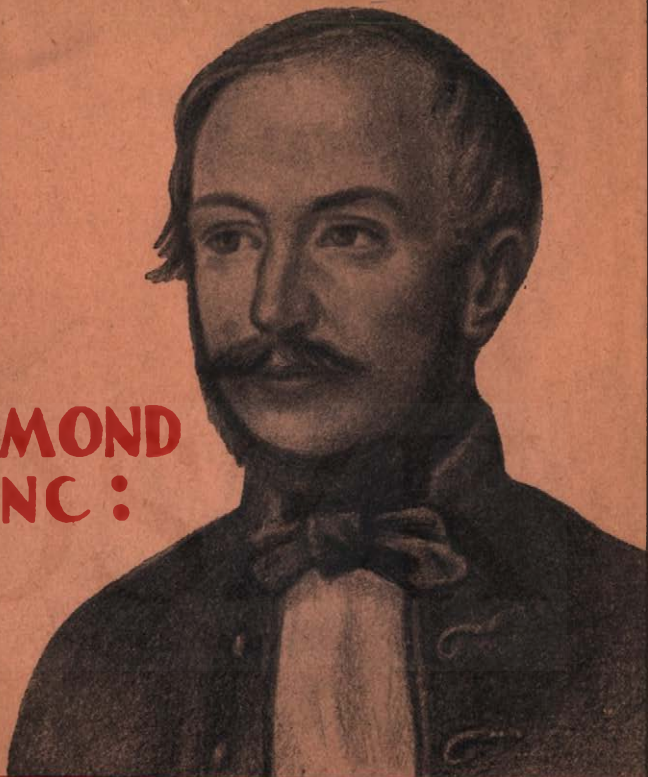

95.976

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

ZSIGMOND
FERENC:

VÖRÖSMARTY
ÉLETE ÉS MŰVEI

KIR·MAGY·EGYETEMI NYOMDA 1940

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI

ÍRTA:

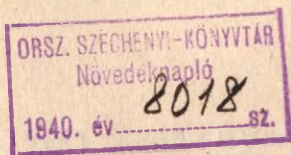
ZSIGMÓND FERENC

BUDAPEST, 1940

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

A „Népkönyvtár“ elsősorban és legfőképpen a népnek való olvasmányokat nyújt. De igen sok faluban, kisközségben, nagyközségben a „Népkönyvtár“-on kívül nincs is más nyilvános könyvtár. Ezért kivételesen olyan kiadványok is megjelennek vállalatunkban, amelyek egy-egy nagy emberről vagy nagyfontosságú kérdésről a tudomány mai színvonalán álló ismertetést nyújtanak az ilyen tárgyak iránt érdeklődő nagyközönség számára.

95976

I.

BEVEZETÉS.

A nagy költők halhatatlansága azt jelenti, hogy műveik nemcsak kortársaikhoz szólanak, hanem a közelebbi és távolabbi utókorhoz is. Megtörtént már nálunk is, más nemzeteknél is, hogy egyik-másik jeles tehetségű költőt éppen a saját kortársai nem becsülték meg, mert félreismerték, — az ilyen igazságtalanságot is az utókor teszi jóvá. Vörösmartyt nem ismerték félre kortársai, ünnepelt költő-vezére volt ő a maga korának, de testi halálával nem szűnt meg sem emberi, sem költői mivoltának értéke, szépsége, jelentősége.

Költői alkotásait művészi becsük még évszázadokig megóvják az elavulástól, de csak azok tudják ezt a csodálatosan nagy értéket igazán, teljes nagyságában átérzeni és megérteni, akiket a Gondviselés magyarokká teremtett. Vörösmarty költészetének igazi élvezői csak mi magyarok lehetünk, mert egyrészt Vörösmarty műveinek legcsodálatosabb, legeltanulhatatlanabb szépségét a magyar nyelv bűbajos zenéje adja meg; ezt az orgonazúgásszerű, felséges muzsikát eddig még senki sem tudta olyan varázsos hatással kicsalni nyelvünkéből, mint ő. De Vörösmarty költészetének tartalmi mondanivalója is

minden gyökérszálával a magyar talaj mélységeibe nyúlik le. Ez a jellemvonása már nemcsak azok szívéhez találhatja meg az utat, akiknek magyar az anyanyelvük, hanem mindazokéhoz, akik a magyar nemzeti állam ezeréves történetének gazdag örökségét megbecsülik, a velejáró hazafiúi kötelezettséget örömmel vállalják, mert sorsukat jobban-rosszban a történelmi Magyarország sorsával azonosnak érzik.

Az egyénnek sohasem volna szabad elfelejtkeznie arról, hogy sorsközösség fűzi nemzetéhez. Mihelyt elfelejtkezik róla, történelmi bünt követ el, s elébb-utóbb, de rendszerint hamarosan meg kell érte bűnhődnie a nemzetnek. Ilyenkor aztán, a bűnhődés nyomorúságai közt, a maga kárán tanulja meg az egyén, hogy ő is tagja a bajbajutott nemzeti közösségnek. A nemesebb lelkű egyénekre nézve ilyenkor nem a rájukszakadt nyomorúság a legfájóbb szenvedés, hanem vagy az a tudat, hogy közömbössége miatt őt is felelősség terheli, vagy az, hogy idejében hangoztatott intelmeivel nem törődtek gondtalan honfitársai.

Az egyén és a nemzet sorsközösségének, a hazafias erényeknek és kötelességeknek nincs Vörösmartynál éke-
sebb szavú, önzetlenebb és erkölcsileg jogosultabb hirde-
tője. És intelmei, buzdításai, ostromozásai legalább is ugyanannyira alkalomszerűek manapság, mint amilyenek voltak az ő korában. Csak a legfőbb húrokat pendítsük meg költészetének csodálatos gazdagságú hangszerén, s rögtön szívünk-lelkünk legmaibb sebeiig nyílik a hangjuk, felébresztve álmos lelkiismeretünket, éppúgy, ahogy a Vörösmarty kortársaival történt ez.

Legelső, hírnév-megalapító nagy művének legelső sora,

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?

a már nemzeti tulajdonunkká vált magyar honfibanatot szólaltatja meg, mely Mátyás király halála óta mindig alkalmoszerű közhangulatunk. E mélabús bevezetés után Árpád honfoglalását énekli meg Vörösmarty, s a honfoglalás számos mozzanata a mi jelenünkben ismét új alkalmoszerűséget kapott az elszakított magyar Felvidék egy részének szerencsés „hazatérése“ által.

Szükséges-e említenünk a *Szózat* örök alkalmoszerűségét? Ez a költemény Kölcsey *Himnusz*ával együtt nemzeti énekünké lett, első két versszakát az iskolás-gyermekektől kezdve minden magyar ember ismeri és énekli, s a költemény prófétai intelmét — hogy a nagy világon e kívül nincsen számunkra hely, s inkább dicső halállal temetkezzünk hazánk szent földébe, mintsem becstelen szolgaságban tengessük rajta életünket — világpolitikai helyzetünk most is mindennap fülünkbe kiáltja.

A „trianoni“ húsz esztendő gyötrelmes megalázottságú korszakában nem úgy érezte-e magát minden igaz magyar, mint a *Vén cigány* költője, aki borba-nótába próbálja belefojtani lelke kínját, hitében megtántorodva félig-tébolyodott szavú keservekre fakad, s a teljes kétségbeesés előtt a reménységnek egyelőre nem is derengő, csak elképzelt sugarai felé menekül?

Elég oka van tehát a mai magyar embernek is arra, hogy Vörösmarty Mihálylyal közelebbről is megismerkedjék, mint emberrel és mint költővel. Egészen bizonyos, hogy ez az ismeretség lelki meggazdagodás lesz minden magyar olvasóra nézve.

II.

ÉLETE, IRODALMI FELLÉPÉSÉIG (1800—1825).

Vörösmarty Mihály 1800. december 1-én született Nyéken, Fejér megyében. Keresztneve is az atyjáéval azonos, anyja: Csáthy Anna. Az apa Nádasdy Mihály gróf gazdatisztje volt. Házasságából kilenc gyermek született; az öt fiútestvér között Mihály volt a legidősebb. Az elemi ismereteket a családi otthonban szerezte meg házitanító segítségével s csak tizenegyéves korában került el hazulról, mikor a székesfehérvári gimnázium első osztályának lett a növendéke. Szüleitől örökölt tulajdonságai és a családi otthonban őt körülvevő erkölcsi légkör egész életre szólóan meghatározták jellemét s bizonyos mértékben sorsát is. Nemes komolyságú édesapja igénytelen külsejű, szerény megjelenésű, de nemcsak értelmes, hanem művelt ember is volt, s tüzes-bús hazaszeregete áthatotta egész lényét. Fia, Mihály, ha lángelméjét nem számítjuk, apjának igazi mása lett, csak kedélyének alkatát színezte át némileg az a lelki örökség, melyet anyjától kapott. Csáthy Anna nemcsak a maga családjának volt áldott jószágú gondviselője, hanem az egész környék szegénysorsú lakosságának is; jól értett a gyógyítás-

hoz, s házi orvosság-raktára mindig készen állott a rá-szoruló betegek számára; buzgó vallásossága még fogékonyabbá tette irgalmas szívét az élet szenvedései iránt, de az erélyesség és a számító józanság kelleténél inkább hiányzott belőle. Költő-fia nagyfokú gyöngédséget, érzékenységet örökölt tőle, de éppúgy a gyakorlati életrevalóság hiányát is. Ezek a tulajdonságai nem is engedték sohasem anyagi jólétre felvergődni, de még komolyabb következése volt erősfokú érzékenységének az, hogy látható ok híján is gyakran súlyos belső vívódás gyötörte, mikor pedig súlyos külső csapás is szakadt rá nemzete ügyének 1849-i elbukásával: érzékeny lelkének világa végképen kizökölt egyensúlyából. Reá nézve tragikus sorstényező volt ez a finom érzékenységű lelki berendezés, viszont költészetének egyik legfőbb szépség-forrását kell látnunk és örvendezve megbecsülnünk Vörösmarty titkos szenvedésre hajlamos kedély-alkatában.

Már itt rá kell gondolnunk arra, hogy Vörösmarty nemcsak szüleinek, hanem szülőföldjének is fontos szellemi örökséget köszönhet: azt az ősi tisztaságú, romlatlan, zamatos magyar nyelvet, amelyet az akkori fejedérmegyei nép beszélt. Vörösmarty költői lángelméjének éppen a nyelvi oldala a legtündöklőbb; ebben a tekintetben a világ egyetlen irodalma sem tud istenáldottabb tehetséget felmutatni, — az ilyen tehetség gyökerei a gyermeklélek szűzies talajából kapják a semmiféle későbbi tudatos tanulmánnyal nem pótolható, legtermékenyítőbb táplálékot. A szülőföld még másirányú feledhetetlen benyomásokat is belerögzített egész életre szóló hatással költőnk lelkébe: a Dunántúl kies vidékét. Vörösmarty szilaj erejű képzelete el-elcsapong a Kárpátok havas bérceiig és Ázsia sivatagjaiig, de szemléletmódjának kedves otthoni fészke mindig a Dunántúl meg-

ejtő varázsú természeti szépsége: a Vértes vadona, a tolnamegyei Völgység szelíd lankái és patakjai, a Sár-róna vidéke, a Balaton-környéki hegyek és regényes váromok. Később még szentebbé teszük számára a Dunántúl egyik vidékét édes-bús szerelmének emlékei, más helyeit a történelmi mult dicsősége, de a Dunántúl szépsége már akkor örökre eljegyezte magának Vörösmarty lelkét, mikor ennek a léleknek még csupán homályos ösztönei voltak, nem gondolatai és emésztő szenvedélye.

Az elemi ismeretek magánúton való megszerzése után 1811-ben Székesfehérvárra került Vörösmarty, a ciszterci-rendű gimnázium első osztályába. Egyéniségének eddig megismert vonásaival teljes összhangban van az a kevés adat, amely fehérvári tanulóéveire vonatkozik. Jeles előmenetelű és jóviseletű, komoly gyermek volt. Ötödik osztályos korában már magántanítással meg tudott keresni annyi pénzt, hogy szüleinek nem került költségébe sem élelme, sem ruházkodása. Tartózkodó, szelíd természete minta-növendékké tette volna, ha nagyfokú érzékenysége néha indulatos kitörésre nem ragadja. Egyik társának szerinte méltatlan módú megbüntetése Vörösmartyt egyszer annyira felingerelte, hogy egész osztályával együtt tüntetően kivonult az iskolaépületből és a városból, s csak a „vétkes“ tanárral követek által való tárgyalás után mentek vissza, kiállani a cselekedetükért járó iskolai büntetést.

Tizenötéves életkorig csak a kivételes tehetségű emberek lelkében mozdul meg jövődő elhivatottságuknak nem is a tudata, csak a sejtelme. A középiskola alsó osztályaiban, ahol a mult évszázad legelején a latin nyelvnek, pontosabban szólva: a latin nyelvtannak a tanítása túlnyomó súllyal nehezedett rá a növendékekre, vajjon mit találhatott Vörösmarty veleszületett költői

öszöne, amiben kedvét lelhesse? A megtanulás könnyeb-
bítése végett verssorokba, úgynevezett hatméretű sorokba
foglalt latin nyelvtani szabályok nyújtották neki az első
csemegét. A tartalom unalmas volt, de a hosszú és rövid
szótagok szabályos, lüktető, perdülő zenéje kedves bizser-
gést okozott költőnk fülének. Midőn pedig ötödik osztá-
lyos korában kezébe került Édes Gergely *Keservek*
című verseskötete, s ebben a latin hatméretű és ötméterű
sorok ritmusa magyar nyelven muzsikált a fülébe: el-
ragadtatva érezte ezt, noha ekkor még álmában sem
gondolhatta, hogy valaha majd ő lesz az ilyen fajta
magyar versalakoknak legcsodálatosabb varázsú mű-
vésze. Édes Gergely könnyűkezü, nagytermékenységű,
de gyarlótehetségű versfaragó volt; igazi érdemét nem
műveinek értékében kell látnunk, hanem inkább abban
a véletlenben, hogy az ú. n. ó-klasszikai vagy görög-
latin *időmértékes* verselés mód mestersegi részét az ő
magyarnyelvű munkáiban látta költőnk először — úgy-
ahogy — megvalósulva; mennyire másképpen működik
majd Vörösmarty kezében a magyar nyelv szerszáma!

Meg is kezdte enemű próbálkozásait már Fehérváron;
fel-felolvasott tanuló társai előtt egy-egy őket tréfásan
cipkedő verset, de e kísérleteit írásban nem mutatta meg
senkinek, még osztálytársainak sem, hanem elhangzásuk
után megsemmisítette.

Az akkoriban hat osztályra tagolódó középiskolai
tanulmányoknak hátra volt még az utolsó évfolyama.
Ezt már nem Székesfehérvárott végezte el Vörösmarty,
hanem 1816-ban a piaristarend pesti gimnáziumában lett
a hatodik osztály növendéke. Ott is a maga erejéből tar-
totta el magát, de ott ez már nem történhetett a saját
iskolai előhaladásának némi színvonal-csökkenése nélkül.
Osztálytársainak rangsorában hátrább szorult, főként

bizonyára azért, mert a magántanítványaival való vesződsége nem hagyott elég időt saját iskolai kötelességeinek hiánytalan teljesítésére. De aligha volt kisebb fontosságú az a másik ok, hogy Vörösmartyt a hivatalos iskolai érdemjegyeknél inkább kezdte érdekelni a tantárgyakon túlnéző, egyirányú előhaladás útja: az irodalmi, költői önképzés vágya és öröme. Édes Gergely gyarló versei mindjobban ráéheztették a hasonló konyhán készült, de ízletesebbé főtt táplálékra. A görög-latin versalakoknak, főként a hatméretű sornak akkori legjobb magyar mestereivel ismerkedett meg a pesti gimnázista, természetesen csak könyveiken át: Baróti Szabó Dáviddal, Révai Miklóssal, Rájnis Józseffel, Virág Benedekkel, sőt ezek fordításában az ókori nagy latin költőkkel: Vergiliusszal és Horatiusszal is, — milyen magasságokba röpítették ezek az olvasmányok az önmaga erejének érzetétől is csiklandozott Vörösmarty képzeletét!

A hatodik osztály elvégzése után az egyetemi tanulmányok első foka, a három évig tartó ú. n. filozófiai tanfolyam következett. A gimnázium hatodik osztályának növendéke még tanuló-gyermek, a filozófiai tanfolyam elsőéves hallgatója már diák-ifjú. Az 1817-i év volt Vörösmarty számára ez a határmezsgye. De nem tudta vidáman átlépni, mert a kényelmes ösvényt tátongó szakadékká változtatta az édesapa halála, s a család addigi életének aránylagos gondtalansága és boldogsága halálra zúzta magát ebben a szakadékban.

Idősb Vörösmarty Mihály halálának hamarosan a család anyagi romlása lett a következménye. Az özvegy nem fogadta meg haldokló férje tanácsát, nem tette pénzzé szántó- és szőlőföldesckéjükét, hanem a nagyobb haszon reményében átvette férje gazdálkodói munkakörét. De bizony sem szakértelme nem volt hozzá, sem

a munkások rendbentartásához szükséges rátermettség s a szűkmarkúságot sem tudta megtanulni mások irányában. Rövid idő alatt teljesen elszegényedett, kisebb gyermekeit szét kellett osztani a rokonok között, két legidősebb fia, Mihály és János támogatta őt úgy, ahogy tudta, s ez a támogatás eleinte nagyon csekély mértékű volt. A szegény özvegy édesanya előbb Székesfehérvárt, majd Gárdonyban húzta meg magát, de egyik helyen sem tudott megszokni, visszavágyott kedves Velencéjébe, ahol férje szőlőföldet szerzett volt s ahova boldog emlékek fűzték. Végre a két fiúnak sikerült visszavásárolnia a szőlőt, közelében lakást béreltek édesanyjuk számára, módjuk lett egyre számottevőbb támogatásban részesíteni őt, úgyhogy utolsó éveit ismét megelégedetten tölthette el a nemesszívű „Szegény asszony“.

Az árvaságra jutott Mihálynak örülnie kellett, hogy mikor beiratkozott elsőéves filozófusnak a pesti egyetemre, ugyanakkortájt, 1817 őszén egy tolnamegyei előkelő földbirtokosnak, Perczel Sándornak a házánál kapott alkalmazást, mint a három Perczel-fiú nevelője. A Perczel-család három éven át Pesten lakott, Vörösmarty tehát a maga filozófiai tanulmányait is elvégezhetette az egyetemen. 1820-ban hazamentek Perczelék Tolna megyébe, börzsönyi birtokukra. Vörösmarty, aki ekkor már a jogi kar hallgatója volt, szintén ott töltött két évet, s magánúton készült a jogi vizsgákra. Ez a kettős kötelesség megerőltető fáradságot kívánt tőle. Különösen a nevelői munkakört érezte nagy tehernek, mert ő igen lelkiismeretes ember volt, tanítványai pedig nyugtalan vérűek és rakoncátlanok. Lassanként azonban teljes erkölcsi siker jutalmazta a fiatal nevelő szorgalmas, erélyes és mégis tapintatos munkáját: tanítványai-

nak szeretete és hálája, mely később is sokszor megnyilatkozott iránta.

A Börzsönyben töltött esztendőök Vörösmarty számára két irányban szolgáltak rendkívüli fontosságú lelki élmennyel. Az egyik az volt, hogy költői hajlamával, terveivel, kísérleteivel immár nem érezte magát elszigeteltnek. Barátokra talált, akik maguk is áldoztak a Múzsának, őt is bátorították szóval, saját példájukkal, s talán legeredményesebben: jó olvasnivalóval. Három derék katolikus pap között oszlik meg ez a nagy érdem. Kettő közülök a Börzsöny melletti Bonyhádon lakott: Egyed Antal plébános és Teslér László káplán; a harmadik, Klivényi Jakab, Pécsről küldözte buzgón leveleit Vörösmartyhoz. Egyed Antal eredeti verseket is írt, a régi római költők műveiből is sokat fordított, s irodalmi érdemei révén később tagjává is lett a Tudós Társaságnak. Hőskölteményt (eposzt) is akart írni Árpádról, s erre vonatkozó beszélgetéseik bizonyára nem maradtak Vörösmartyra hatástalanok. Teslér Lászlónak viszont drámaírói becsvágya volt, s terveit és buzdító szavait szomjas lélekkel itta magába Vörösmarty, hiszen őt korábbi és tartósabb vonzalom kapcsolta a drámaíráshoz, mint a költészet bármelyik más műfajához. Klivényi Jakabból, éppúgy, mint Teslérből, hiányzott az igazi költői tehetség, de annál lelkesebb buzdítója volt ő is Vörösmartynak s méltánylója nemsokára megkezdődő irodalmi sikereinek.

A börzsönyi tartózkodás másik döntő fontosságú hatása: az első szerelem forró, nagy élménye. A 20—21 éves Vörösmarty szenvedélyesen beleszeretett tanítványaiknak 13—14 éves nővérébe, Perczel Etelkába. Néma szerelem volt ez a maga teljes reménytelenségében s talán viszonzatlanságában is. A vizsgáira készülő, teljesen

vagyontalan házitanítócska lelkében világcsoda-merészségű képzelőerő féktelenkedett, de még ez is lehetetlennek érezte, hogy szívügyét a nagyúri család elé tárja, büszke szerénysége még csak a leányka előtti vallomásig sem tette meg a kockázatos utat, s örök titok marad, hogy vajjon Etelka mennyit vett észre a szerelmes ifjú lelki vergődéséből, s szíve mélyén ébredt-e melegebb érzés iránta. Vörösmarty éveken át még legbizalmasabb baráti leveleiben sem tett említést erről az izzó szenvedélyről. Tüzes szenvedés volt ez, emberi vonatkozásban, de egy évtizeden át egyszersmind az édesbús költői ihletnek kifogyhatatlan bőségű melegforrása.

1822 őszén egy évre félbeszakította börzsönyi tartózkodását Vörösmarty és joggyakornoknak ment Görbőre, a tolnamegyei egyik alispán vezetése alá. Az egyévi gyakornokság kötelező volt azokra, akik ügyvédi vizsgát akartak tenni. Az alispán környezetében, a vármegyei közigazgatás középpontjában feltárult Vörösmarty előtt az ország politikai helyzete, a bécsi kormány alkotmányértő önkénye, a főúri osztály nagyrésznéek hazafiatlan közömbössége, a magyar köznemesség zúgólódása, a vármegyék szervezkedő nemzeti ellenszegülése, együttvéve a nagy válság, mely magasfokú lázként rázta-remegtette az elgyöngült szervezetű, betegségében már-már elalélt magyarságot. A Habsburg- király alkotmánytipró módon mellőzte régóta az országgyűlés összehívását, ezért az állami önállósághoz ragaszkodó, magyar érzésű emberek elkeseredése csak a megyei önkormányzat keretei között juthatott szóhoz.

A huszonhároméves Vörösmarty Görbőn vidám cimborá is tudott lenni, a társadalmi élet kínálkozó örömei elől nem zárkózott el. De egyéniségének egyik alapvonása éppen az a — hogy úgy mondjuk — kedélyi

kettősség, amelyet az utókor csak nemrég tisztázott, hogy t. i. „kifelé“, az emberekkel való érintkezéskor, nyugodt, egyensúlyozott kedélyről tanúskodott egész viselkedése, — a síma, nyugodt felszín alatt azonban örvények kavarogtak; a haza sorsa miatt való nekibúslás, az emberiség ügyének egy-egy kínzó nagy kérdése, a maga egyéni boldogságvágyának kilátástalansága gyakran belekergette lelkét a sötét csüggedésbe vagy dacos lázadásba, de mások ilyenkor is csak a nyugodt felszínt láthatták.

Görbőn a szerelmi bánat mellett a hazafiúi fájdalom is mardosni kezdte Vörösmarty szívét, s egyre tűrhetlenebbé vált rá nézve a magára erőszakolt némaság. De a kétféle keserv hangos megszólaltatásának akadályai voltak. Külső akadály volt a „cenzúra“, az írásművek hivatalos ellenőrzése, amely a hazaszeretetet könnyen politikai vétségnek minősítette. Belső akadály volt szemérmes büszkesége, amely a nyílt szerelmi vallomástól visszatartotta. E kettős megbéklyózottságból az embert a költő oldotta fel. Egyre jobban kezdte elméjét foglalkoztatni Egyed Antal és mások tervezgetése, hőskölteményt írni honfoglaló Árpádról, — s hamarosan megvilágosodott előtte az az igazság, hogy a régmúlt események emlegetésével nagyon jól eszükbe lehet az embereknek juttatni az ő *jelenük* gondjait és vágyait is, a szerelmi epedés pedig a régi korok embereinek ajkára adva is elérzékenyíti az olvasók szívét; ugyanolyan szép marad a vallomás, ha álnévre van is címezve. Lázás buzgalommal fogott munkához Vörösmarty, s első nagyszabású költői terve bámulatos gyorsasággal haladt a beteljesülés felé.

A görbői esztendő elteltével tovább folytatta nevelői tiszttét a Perczel fiúk mellett, de most már nem Bör-

zsönyben, mert a család visszaköltözött Pestre. Az ügyvédi pályára készülő ifjakkak a joggyakornokság után ügyvédsegédi gyakorlatot is kellett szerezniök. Nevelői munkája mellett Vörösmarty is eleget tett a törvényes követelményeknek, s — az akkor divatozó műkifejezés szerint — a görbői *patvaristából* pesti *jurátus* lett, 1824 végén pedig meg is szerezte az ügyvédi oklevelet. De ekkor már egészen elvesztette rá nézve érdekességét és kívánatosságát az a korábban kitűzött cél, hogy székesfehérvári ügyvédként élje le életét. Más útra csábította őt a költészet múzsája, pedig a költői dicsőségből még csak apró adagok jutottak osztályrészéül. Mindössze két verse jelent meg nyomtatásban, mind a kettő a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban. Kisfaludy Károly *Aurora* című fiatal évkönyve számára küldött első két költeményét nem is fogadta el közlésre a szerkesztő, de két másikat nemsokára már kiadásra méltatott. Abban az időben ennyi is elég volt ahhoz, hogy a fiatal költő nevére felfigyeljenek az irodalomkedvelők. Még nagyobb feltűnést keltett az a mutatvány, melyet készülő nagyszabású munkájából, a *Zalán futásából* adott közre. A hamarosan (1825) megjelenő hősköltemény nemcsak igazolta a hozzáfűződő előzetes várakozást, hanem egyszerre meggyőzött mindenkit arról, hogy lángeszű új költője van a magyarságnak.

III.

A ZALÁN FUTÁSA

A *Zalán futása* tizenegy hónap alatt készült el. Hasonló tárgyú, *Árpád* című hőskölteményének megírásához Pázmándi Horvát Endrének, a lelkes vidéki plébánosnak, több mint másfél évtizedre volt szüksége, de műve, mely 1831-ben jelent meg, költői érték szempontjából nyomába sem léphet a Vörösmartyénak. A *Zalán futása* tíz énekre terjed s Árpád honfoglaló küzdelmeinek döntő győzelmű csatája, az alpári ütközet a fő-tárgya, amelyben Árpád az egyesült ellenséges hadak vezérért, Zalán bolgár fejedelmet veri le és űzi ki a magyar birtokká lett országból.

A magyar olvasók túlnyomó többsége, a költők pedig úgyszólván mindnyájan a deákos iskolai műveltségű köznemesség társadalmi rétegéből kerültek ki. A világ legnagyobb költői alkotása volt szemükben Vergilius *Aeneise*, melynek főalakja a római világbirodalom honfoglaló őse: Aeneas. Horvát István pesti egyetemi tanár, a magyar faj páratlan nagyszerűségének, világtörténelmi elsőségének rajongó lelkű hirdetője kitűzte a magyar költők becsvágya elé a legmagasztosabb feladatot: a magyar *Aeneis* megírását, azaz Árpád fejedelem

hon- és uralkodócsalád-alapító hősi szerepének méltó megéneklését. Nagyszerű a tárgy, de költői feldolgozásra kevésbé alkalmas. T. i. a hősköltemény tárgyának olyan-
nak kell lennie, amely az egész nemzet előtt ismeretes, már pedig Árpádról sem mint emberről, sem mint had-
vezérről, sem mint államférfiúról nincs semmi hiteles tudásunk, sőt általában a honfoglalás nagy eseményére vonatkozólag is nagyon gyéren maradtak fenn nemcsak történelmi, hanem néphagyományszerű, mondai adatok is. A hősköltemény mondai levegőjében átjátszódik egymásba a halandó emberek és az emberfeletti, csodás lények világa, úgy, ahogy a sokszáz évvel ezelőtti korok gyermeteg lelkű emberei hitték. A görög Homeros hőskölteményeinek (*Iliász, Odisszeja*) egyik fővarázsát éppen az adja meg, hogy az embervilág színhelyének háttere összeolvad az istenek lakóhelyével, s ez utóbbiakat is emberi képmásra teremtette meg (de emberfeletti méretekben) a görög nép meséket kitaláló képzelete. Minden görög ember ismerte ezeket az isteneket, istenekhez hasonló hős embereket s a róluk évszázadok alatt kitermelődött szebbnél szebb meséket, mondákat, úgynevezett hitregéket (görög nevükön: mítoszokat), Homerosnak csak válogatnia kellett ezek között. De a magyar faj pogánykori életéről, istenhitéről, vallásos képzelődéséről jóformán semmi emlék sem maradt fenn, minden effélét kiirtott, megsemmisített a keresztyén hittérítők jószándékú, szent irgalmatlansága. Ők, abban az időben, a pogány hagyományt a keresztyén hit versenytársának, ellenségének tekintették. Vörösmarty tehát úgy segített magán, ahogy tudott. Horvát Istvánnak egy regényes rajzában olvasta, hogy a perzsák istenhite a jó és a rossz kettősségén alapul, azaz két főistenük van: Ormuzd, a jó isten és Ahriman, a gonosz isten. Ilyenféle lehetett

a magyarok ősvallása is, hiszen Horvát István szerint a perzsa birodalom hódító urai is magyarok voltak. Szerencsésebb és közvetlenebb útmutatást kapott Vörösmarty egy éppen a *Zalán futása* készülése közben (1823) megjelent költeményből. Ennek szerzője Aranyosrákosi Székely Sándor erdélyi unitárius papjelölt, munkája címe: *A székelyek Erdélyben*. A székelység korábbi, külön honfoglalását beszéli el ebben az aránylag kicsiny terjedelmű, négyénekes hőskölteményben, olyan módon, amely legalkalmasabb az effajta tárgyak költői feldolgozására, t. i. mondai-mesei megvilágításban. Itt is megvan az egymással szembenálló két isteni ellenfél, mégpedig magyar értelmű, vagy legalább magyaros hangzású a nevük; a székelyeket pártoló isten: Haddur (had-úr), az ellenük dolgozó rossz isten: Nemere, akinek a nevével jelöli ma is a székely nép az időnként rája zúduló veszedelmes szélvihart; a kezdetleges, természetimádó vallások mindegyikében a jó és rossz istenek voltaképen az emberre nézve áldásos és ártalmas természeti erők megszemélyesítései. Vörösmarty is átvette a Jó és Rossz fogalmának emberfeletti lényekben való megtestesítését, s a magyarok pártján levő jó istennek a neve önála is Hadúr, a magyarok rontására törő gonosz istent azonban a perzsa Ahriman szó magyarosabb hangzásúvá tételével Ármánynak nevezi.

A *Zalán futásában* is egymásba olvad tehát az emberek világa az istenekével. Hadúr védelme alatt harcol a magyar sereg. Árpád vezér mellett kimagaslóbb alakok még: Ete, Bulcsú, Lehel, Tarcál, Bors. Ármány-isten a magyarok ellenségeinek, közös névvel jelölve: a bolgároknak fogja pártját. A bolgárok fejedelme, Zalán, nem hősi jellem, különbek nála katonai értékükkel alvezérei: Viddin, Philó, Hermes, Csorna. Az emberek

mérközésének ügye nem dőlhet el addig, míg a két isteni ellenfél meg nem vív egymással; irtózatos párbajuk végén Hadúr a Tátrahegy egy letépett darabjával porba sujtja és ártalmatlanná teszi Ármányt. A magyarok és a bolgárok közötti harci jelenetek kavargó özöne elborítja az olvasó figyelmét; hogy világossá legyen küzdelmük mérlege, itt is két egyén sorsdöntő párviadalával tekinti elintézettnek a költő a tulajdonképeni cselekvényt: a két tábor két legkimagaslóbb hőse vív meg egymással, s Árpád legyőzi és megöli Viddint.

A hőskötemény tárgyválasztásának és előadásmódjának évszázadok óta kitaposott útja van, s ezen haladt Vörösmarty is. A tárgy főrésze a harcos küzdelem, melynek eredményétől népek-országok sorsa függ. De a harcok zord fensége fárasztóan egyhangúvá tenné a költeményt, ha változatosságot nem vinne bele a költő az emberi szív szelídebb, de éppoly örök és általános érzésének, a szerelemnek szóhozjuttatásával. Homeros *Iliász*ában a tíz évig tartó trójai háború egy szép görög nő miatt tör ki, másik hősköteményében a hőst, Odiszseuszt évekig elszakítja hazájától és feleségétől egy istennő szerelmes vágya, Vergilius eposzának is fontos részét teszi Aeneas és Dido szerelme. Ezekben az említett művekben a bűnös szerelem jelenetei tárulnak elénk, a huszonnégy éves Vörösmartyt ellenben az erkölcsi tisztaság körén nem engedi túllépni lelkének hamvas romlatlansága, főként pedig az a mélységes személyi érdekelttség, amely őt akkor egy ártatlan leányka iránti ábrándos rajongásban tartotta fogva. A *Zalán futásában* három példájával találkozunk a szerelemnek (mert a Csorna bujasága nem szerelem). Mind a három tiszta, salaktalan, nemes szenvedély, de csak egy esetben kölcsönös, tehát boldog, a másik két esetben egyoldalú,

reménytelen, de boldogtalanságában is édes és gyönyörű. A magyar tábor legszebb ifjú daliája, Ete megszerette és párjául eljegyezte az öreg Huba leányát, Hajnát; méltók egymáshoz, fiatalok, szépek, jók, s egymást egyenlő hévvel szeretik; a harcok kockázata után alkalma volna Vörösmartynak, hogy megénekelje menyegzőjüket is, de nem teszi, mert az ő reménytelenül ábrándozó szívét csak addig érdekli a szerelem, míg csupán a szívekben lakozik. A másik két szerelmi példa: a Délszaki tündér epedése Hajna iránt s Laborcán szerelme egy férjes nő iránt; ennek a két egyoldalú, reménytelen, de éppen ezért szeplőtelen szerelmi érzésnek a mélabúja illik legjobban Vörösmarty akkori egyéni hangulatához, s ez a körülmény is egyik oka e részletek felülmúlhatatlan lírai szépségének.

A hősköltemények alaphangulata a győzelmes öröm és önérzet szokott lenni. Hogy a *Zalán futásában* talán a mélabús részletek a legszebbek, ennek a költő szerelmi bánatán kívül még két más oka is van. Homeros lelkét büszke öröm hevíthette, mikor a trójai háború nagy hőskölteményét megalkotta, hiszen ő a győzelmes görög nép tagja volt; Vergilius egy világbirodalom dicsőségének magaslatáról tekintett vissza a kisszerű, gyászos kezdetre, a Trójából Itáliába menekült honalapítókra. Vörösmarty ellenben nem tudott a honfoglalás dicső tényére úgy visszagondolni, hogy össze ne hasonlítsa vele a saját korabeli magyarság lehanyatlását, lelki tespedtségét, reményvesztettségét, a nemzeti jövő iránti érzéketlenségét. Vörösmarty lelke kétségek közt vívódott, vajjon a régi dicsőség emlegetése nem hiábavaló-e már, s ez a sajátságos lelkiállapot önkéntelenül, sőt szándéka ellenére is a bánat húrjain játszott legszívesebben. A másik ok pedig egy korhangulati áramlat, mely egy kétes

eredetiségű költészeti termékek — egy hősköltemény-szerű munkának — a hatásaként, mint valami lelki járvány Európa-szerte elterjedt; Magyarországra pár évtizednyi késéssel érkezett el és Vörösmarty fellépésekor még javában uralkodott irodalmunkban. Ennek a hangulat- és ízlésbeli járványnak a neve: *ossziánizmus*, azaz Osszián hatása. Osszián a mai Írország területén élt régi kelta faj egyik törzsének volt fejedelmi családból származó tagja, s családjának és törzsének hősi küzdelmekben való elpusztulását énekelte meg gael (olvasd: gél) nyelven, körülbelül a Krisztus utáni XII. században. Hatszáz évvel később (1762) jelent meg egy angolnyelvű munka, mint Osszián hősdalainak fordítása. Bár hitelességének kérdése mai napig sincs teljesen tisztázva, óriási hatást tett félévszázadon át egész Európában. Osszián hősdalfüzernek mondható munkája nem nyugodtan és tárgyilagosan adja elő az eseményeket, ahogy általában a hősköltemények szokták, hanem lírai módon, azaz a költő nem titkolja a saját meghatottságát, sóhajtozva, könnyezve, gyászolva, bús kegyelettel örökíti meg az elesett hősök emlékét; a nagy emberek, a nagy idők, a szép tettek elmerültek az enyészetben, csak a törpe jelen az, ami körülünk él... A XIX. század elején a magyarság legjobbjai ilyenféle borongó hangulatban szemlélték nemzetük jelenét, tehát érthető a nagy tetszés, mellyel a magyar olvasók is fogadták Osszián művét. Íróink közül is többen fordítottak belőle részleteket, Kazinczy pedig 1815-ben két kötetben kiadta Osszián teljes fordítását művészi magyar prózában. Vörösmarty szívéhez hazafiúi és szerelmi bánata közösen egyengette az ossziáni hang és modor útját, s ennek a hatásnak gyönyörű példái vannak a *Zalán futásában*. Egyik legszebb példa erre a költemény 33 sornyi be-

vezetése; ezt utólag írta meg és toldotta a mű elé, egyik költő-barátjának, Osszián egy fordítójának tanácsára.

A *Zalán futásának*, mint költői műalkotásnak, két lényeges hibája van, de ez a két hiba voltaképpen egynek is tekinthető, mert az egyikből következik a másik. E hibák összefüggnek a tárgyválasztással. Említettük, hogy Árpádra vonatkozólag sokkal kevesebb felhasználható anyag található, mint amennyire egy hősköltemény főalakjával kapcsolatban szüksége volna a szerzőnek. Árpádról látjuk, hogy hős vezér, de mint ember, mint férj, mint családapa, mint magánéletet is élő, húsból-vérből való egyén teljesen homályban marad, ezért aztán a hőskölteménynek éppen központi, legfőbb személye nem tud számunkra érdekessé válni. Ebből a mondhatni kikerülhetetlen hibából következik a másik: az érdektelen főhős helyett néhány mellékesebb szereplő nyeri meg érdeklődésünket és rokonszenvünket, de ezek sem a sok-sok csatározással, mely egyre inkább elernyeszti a figyelmünket, hanem magánemberi valójukkal, melyet a magunkéhoz hasonlónak érzünk: szerelmes szívükkel, — tehát a mellékes részletek sikerültebbek, mint a cselekvény gerince.

E fogyatkozással szemben van a *Zalán futásának*, sok egyéb jó oldala mellett, egy olyan művészi erénye, amelynek említését szándékosan hagytuk utóljára. A Vörösmarty-stílus ez, az ő *nyelvi* remeklése, mely a világirodalom legbámulatraméltóbb tüneményei közé tartozik. A *Zalán futása* megjelenéséig az ósdi és az erőszakosan megújított, a művészietlen és a nyakatekerttségig művésziessé magyar nyelv hívei egymást gúnyolták és támadták, — a *Zalán futásának* nyelve előtt közös hódolattal hajolt meg mind a két tábor. Ez a stílus csalódhatatlan ösztönnel lehányta magáról a túlzó nyelvújítás

idétlenségeit, viszont ragyogó sikerrel igazolta, hogy a Kazinczy-féle nyelvi mozgalomra nagy szükség volt, a magyar nyelvnek meg kellett újhodnia a művészi szépség jegyében és szolgálatára. A magyar költői nyelv világirodalmi színvonalra emelkedett a *Zalán futásával*. Ezt már a kortársak is megérezték és elismerték, a mai kor a történelmi távlat segítségével még tisztábban látja és véglegesen megállapítja.

Az egész magyar olvasóközönség tapsolt Vörösmarty-nak. Ő nemes szerénységgel továbbra is vezéreként tisztelte Kisfaludy Károlyt, de a közvélemény tisztában volt azzal, hogy Vörösmarty nemcsak Kisfaludy Károly baráti köréből nőtt ki költői lángelméjével, hanem irodalmunknak első igazán európai méretű tehetsége.

IV.

ÉLETE, MÁSODIK SZERELMÉIG (1825 — 1841).

Országos költői sikere után is kénytelen volt Vörösmarty megmaradni nevelői szerény állásában, mert az-
időtájt a költői dicsőség még nem jelentett anyagi
megélhetést. A Perczel-családnál való nevelősködést
azonban enyhülni nem tudó szerelmi gyötrődése miatt
bizony egyre terhesebbnek érezhette, bár aligha tudta
volna megmondani, vajjon az Etelka közelléte a boldog-
talanságból jelent-e számára elevenebb élményt, vagy a
boldogságból. Hogy nevelősködésének nyolcadik évében
is mily heves lánggal égette szívét ez az érzélem, érde-
mes arról saját vallomásán át meggyőződni. Közvetlenül
a *Zalán futásának* megjelenése után ment le Pestről is-
mét Börzsönybe, 1825 szeptemberében. Vágyott is az
odautazásra, félt is tőle. Útja előtt így festi lelkiállapo-
tát akkori legbizalmasabb barátjához, Zádor Györgyhöz
Pestről írt levelében: „A bánat és evődő fájdalom egész
táborával általment lelkemen: olyan az, mint az eldült
mező. Meggyilkolva fetrengenek rajta az élet örömei,
s amely még csak haldokol közöttök, jajgatással bor-
zaszt. Így vagyok most, nem tudom, hogy lesz tovább;

tán gyógyít az üdő, de úgy vélem, hogy az a gondolat, mely képzelt boldogságomban szőve volt, pótolhatatlan hiányt fog hagyni egész életemben. Attól, kit mindenek felett hatalmasnak hiszek, lehetetlenséget nem akarok kérni, ami pedig azonkívül lehetséges, az mind csekély nekem... Megholt testemnek fájni fog a föld is; nem hiszem, hogy szűnhetik fájdalmam, mert csontom, velőm s talán minden hajam szála el van foglalva általa.“ Egy hónap mulva pedig — már Börzsönyből — így folytatja levélbeli gyónását: „Itt vagyok, s itt van elválthatatlan társam, a reménytelenség... Ha isten angyalai az üdvösség csengetyűjével csengetnének is fülembé, ha a paradicsom legékesb madara repkedne is körülém édes dalával, de bár maga a testesült öröm biztatna is, nem hallanám őket. Siket vagyok mindenre, mint a nehéz föld, csak fájdalmamra nem... Ő azon szelíd mosolygással, mellyel mindenkit fogad, fogadott engemet is. Alkony volt; ifjúsága legszebb bíborában állott, szülei és testvérei körében, hasonlíthatlan szépségű sugár termete nem mutatott földi származásra, mint az örömné angyala, úgy fogadott tiszta, búttan tekintetével. Én, aki kevesebbet vártam, olvadozni érzém elfásult szívemet, s hálát adtam Istenemnek, hogy még egyszer láthatom... Itthon van, de már majd bizonyos jelensége van, hogy nem soká marad. Kímélnék jelenlétemben, de mégis úgy vagyok, mint amely hajót az örvény több mérföldről besodor, nem hirtelen vész, de minél későbbben, annál szörnyebben és bizonyosabban...“

A szerelmes szív balsejtelve egyelőre nem igazolódott, Perczel Etelka csak nyolc év mulva ment férjhez. De szegény Vörösmarty számára így is elérhetetlen maradt. 1826 nyarán végleg eltávozott költőnk a Perczel-család köréből. Hogy azonban Etelkát mennyire nem tudta

felejteni, költői művei bizonyítják. A *Zalán futása* után gyorsan készültek és jelentek meg többi elbeszélő költeményei, s ezek mindegyike mintha csak azért keletkezett volna, hogy egy-egy szelíd, bájos leányalak rajzában a szerelmes költő újra és újra veleálmodhassék elérhetetlen eszményképével, s legalább művészi értelemben örökíthesse valósággá a szétfoszlott ábrándokat. Utolsó effajta műve, *A két szomszédvár*, 1832-ben jelent meg, 1833-ban pedig férjhez ment Etelka. Talán Etelka férjhezmenetele is egyik oka volt annak, hogy Vörösmarty nem írt több olyan, érzelmességtől áthevült elbeszélő költeményt, amilyenek a *Zalán futásával* kezdődő sorozat tagjai. A szerelem csak érintetlen tisztaságú állapotában tudja őt költői ihlettel eltölteni. 1833-tól kezdve immár képzeletében sem tudott költőnk az Etelka addigi hamvas-érintetlen leánysága előtt leborulni s őt Múzsaként imádni, mint ahogy egy évtizeden át tette volt; de még egy másik évtizednek kellett eltelnie, hogy Vörösmarty szíve másodszor és utolször forrósodhassék át egy új szerelem tüzétől.

1826 augusztusától fogva az országos hírvű költő — még csak nevelő sem volt. Teljes függetlensége a földhözragadt szegénységet jelentette ránézve. Megint a székesfehérvári ügyvédkedés gondolatával kezdett foglalkozni, sőt rövid ideig egy tolnamegyei fiúnak a pesti magántanítására is ráfanyalodott, mert 1827-ben a mindennapi kenyerét sem mondhatta biztosnak. Már-már olyan volt a helyzete, hogy el kell éheznie Pestről, mikor végre sikerült ott egy szerény jövedelmű állásba jutnia. Trattner János pesti nyomdatulajdonos, a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóirat kiadója, Vörösmartynak ajánlotta fel e folyóirat szerkesztői ügykörét. A fizetés csekély volt ugyan, évi 800 váltóforint, Vörösmarty mégis el-

fogadta Trattner ajánlatát, mert érezte, hogy költői munkakedvére és érvényesülésére az állandó pesti tartózkodás sorsdöntő fontosságú.

Igen, a magyar nemzet első költőjévé, irodalmi vezérré ekkor már senki sem emelkedhetett másutt, csak Pesten. Nemrégén, a század két első évtizedében még egy felvidéki falucska volt a magyar irodalmi buzgólkodás középpontja: Széphalom, mert ott lakott Kazinczy Ferenc. Az ő csodálatos következetességű életművének az volt a legszebb eredménye, hogy a siker túlnőtt magán a Mesteren, egyre inkább háttérbe szorítva, egyre fölöslegesebbé téve őt. Kazinczy indította meg a *szervezés* munkáját. Lassanként aztán nyilvánvaló lett, hogy a szervezésnek nemcsak személyi, hanem helyi (földrajzi) feltételei is vannak. Az ország közepén és legnagyobb folyónk partján fekvő Pest városa a fejlődés természetes módján lett az anyagi és szellemi művelődésnek is középpontjává, előbb-utóbb az egyetlen, igazi fővárossá. A vezérségre hivatott tehetségű embereknek Pesten volt a helyük, nem Széphalmon, sem Székesfehérváron.

Hogy Pest hirtelenében országos középponttá lett irodalmi szempontból is, az elsősorban Kisfaludy Károly érdeme. Irodalom és élet azonban sohasem különíthető el egymástól. A megfellebbezhetetlen, természetes igazság elemi ereje érvényesült akkor, mikor Kisfaludy Károly irodalmi vonatkozásban érezte meg azt a lehetőséget és kötelességet, amely ugyanakkor Széchenyi István gróftól szólította munkára az általános művelődés szélesebb mezején. Kisfaludy Károly korai halála után Vörösmarty lett a nemzetmentés és nemzetemelés prófétái vállalkozásában Széchenyi egyik legméltóbb szövetségese, munkatársa, leghódítóbb erejű alvezére. Örök dicsősége irodalmunknak, hogy nemzeti létünk biztosításában,

állami, politikai önállóságunk kivívásában nemcsak tevékeny szerepet játszott, hanem valósággal az úttörés, a halálos dermedtségből való ébresztgetés munkáját végezte el.

Az országszéli faluban lakó Kazinczy csak levelezés útján hathatott íróársaira. A gyors iramban középponttá fejlődő Pest lehetővé tette az azonos törekvésű, lelkes emberek egymással való gyakori, rendszeres találkozását, a bizalmas együttlét termékenyítő alkalmait. Vörösmarty egészen házasságáig csak az ilyen találkozókon érezte az „otthon“ benső, meghitt, szívmelegítő légkörét; nem csoda, hogy albérleti szobájából s későbbi szegényesen és hiányosan bútorozott legénylakásának kietlen magányából mohó vággyal sietett a hozzá méltók társaságába, amikor csak tehetett.

Legigazibb szellemi otthona az Aurora-kör volt. Kisfaludy Károly szoros értelemben vett baráti körét hívja így az irodalomtörténet. Kisfaludy Károly 1819-ig ismeretlen író volt, s 1822-ben már irodalmi vezér Pesten, akit a fiatalabb írók mesterüknek tekintenek. Ebben az esztendőben indította meg az *Aurora* című, évenként megjelenő irodalmi zsebkönyvét (almanach); így lett az „Aurora“ szó a szerkesztőből és legbizalmasabb munkatársaiból álló baráti körnek nevévé. Az *Aurora* az új magyar irodalom zászlója volt, s lassanként maga köré hódította a fiatal írókat. Ezek immár nem Kazinczytól várták íróvá avatásukat, hanem Kisfaludy Károlytól. Az ifjú Vörösmarty udvarias hangú levélben bemutatkozott ugyan Kazinczynak, Kazinczy bókokkal válaszolt, — de érezték mind a ketten, hogy nem egy nemzedék tagjai, nem tudják egymást igazán megérteni. Kazinczy a *Zalán futásáról* is csak ímmel-ámmal nyilat-

kozott, s nyilatkozatában kerülte a kérdés lényegét, hogy legalább szavaiban udvarias maradjon.

Kisfaludy Károly legmeghittebb író-barátai Vörösmarty Mihály, Bajza József és Schedel (később Toldy) Ferenc voltak, legbuzgóbb munkatársai az *Aurorának*, lelkes hívei annak az irodalmi iránynak, amelyet mesterük követett: a *romanticizmusnak* (a Kazinczy irodalmi hitvallása a *klasszicizmus* volt). Bajza mint költő és mint kritikus egyaránt nagy tekintélyt vívott ki magának a kortársak között, Schedel, akinek német volt az anyanyelve s csak az iskolában kezdett magyarul tanulni: néhány sikertelen költői kísérlet után a kritika és az irodalomtörténettudomány terén fejtette ki tehetségét és óriási munkaerejét. A szeretett mester oldalán ez a három jeles tanítvány örök barátságot kötött egymással, s mesterük halála (1830) után az ő szellemi örökségét, az irodalom irányítását mintegy közösen vállalták; ellenfeleik el is nevezték őket gúnyosan, de akaratlan tisztelettel is *triumvirátusnak*.

A Széchenyi példamutató adományával 1825-ben életre hívott Magyar Tudományos Akadémia 1830-ban kezdte meg működését. Vörösmartyt rendes taggá választotta 500 pengőforint évi fizetéssel. Jó segítség volt ez a szegénysorsú Vörösmartynak, igyekezett is buzgón kivenni részét az ott reá váró munkából. Részint nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott, részint bírálatokat írt az Akadémia kitűzött díjaiért versenyző — főként a drámai — pályaművekről, részint az Akadémia szervezetének és alapszabályainak szükségessé vált módosítására tett javaslatot. Hűséges barátai, Bajza és Toldy, szintén mindjárt tagjai lettek az Akadémiának, s ők hárman mindig egy táborban, vállvetve küzdöttek, mikor az Akadémián vagy másutt meg-megütközött egy-

mással a maradiak és a haladók, a politikailag óvatosabbak és a merészebbek, s nem egyszer a tehetségtelegebbek és a tehetségesebbek pártja. A „triumvirátus” — vagyis Bajza, Toldy és Vörösmarty — 1837-től kezdve hat éven át magasszínvonalú irodalmi, kritikai és ismeretterjesztő folyóiratot szerkesztett és adott ki *Athenaeum* címen. Vörösmarty írói hírnevének és tekintélyének gyors növekedését jelzi az, hogy már 1832-ben 1100 forintért adta el addigi költői műveinek kiadói jogát Károlyi nyomdatulajdonosnak. Az erkölcsi elismerésen kívül pénzbeli kitüntetések is szerzett neki költői tehetsége; 1833-ban a drámai pályamunkára elsőízben kitűzött akadémiai jutalomdíjat, 100 aranyat, Vörösmarty *Vérnász* című szomorújátéka nyerte el; a következő évben az Akadémia a 200 aranyas nagyjutalom felével tüntette ki Vörösmarty költői munkásságát, ugyanakkor a 400 váltóforint összegű Marczibányi-pályadíj is az övé lett.

De költőnk nemcsak az irodalmi és tudományos jellegű összejövetelekre szeretett eljárni. Jóbarátaival, kedvelt ismerőseivel örömet vett részt vidám szórakozásokon is. Egy-egy vendéglői asztaltársaság bizalmas körében jól esett úgyszólván naponként elborozgatnia; a szórakozásnak ez a módja kitűnően megfelelt hullámzásra hajlamos kedélyének: bor mellett hol nagy neki-búsulás fogja el az embert, hol szilaj jókedv, s mind a kétféle kedélyállapot a nótázásban éli ki magát és jut vissza egyensúlyi helyzetébe. Vörösmartynak kellemes férfihangja volt, s meghitt baráti körben éppen nem vonakodott a dalolástól. A költőkön-írókon kívül gyakran és szívesen volt együtt művészekkel, különösen egykét jeles színésszel. A vadászat is kedves időtöltései közé tartozott, s fel van jegyezve róla az a szinte csodaszerű

eset, hogy 1845-ben, mikor Deák Ferencsel együtt meglátogatta Wesselényi Miklós bárót, a zsidói vadaskertben egy lövésre két vaddisznót ejtett el.

Vörösmarty emberi egyéniségére, a magánéletben, baráti körben tanúsított viselkedésére vonatkozóan idézünk néhány sort egy olyan kortárs feljegyzéséből, aki oda tartozott Vörösmarty baráti környezetébe. Egressy Gábor, a kiváló színművész teljesen illetékes volt arra, hogy személyes benyomásai, emlékei alapján vázaltszerű, de mégis eleven képet rajzoljon meg a nagy költőről. Egressynek, a jeles színésznek ez a becses kis dolgozata sokáig kéziratban lappangott, s csak néhány esztendővel ezelőtt, a *Zalán futása* megjelenésének századik évfordulóján jelent meg nyomtatásban: „... Ama kornak költői, s a pesti magyar színház tagjai keresték az alkalmat, hogy egymással minél gyakrabban találkozzanak. Ámde nem volt e végre alkalmas közhelyünk. A nemzeti Casino nekünk nagyon drága volt s nagyon megváltogatta vendégeit... Nem lehetett tehát egyebet tennünk hamarjában, mint egy jó vendéglőt keresnünk, amelynek egy külön szobájában csupán magunk legyünk, akik összetartozunk. Találtunk is ilyet, ha jól tudom az Újvilág-utcában, a Sarkantyú-utca szegletén állott Saägerházban. Oda jártunk együvé vacsorára. Onnan azonban a Vármegye-utcába költöztünk át; onnan pedig a Sebestyén-térre a Csigához. Kis társaságunk, melynek középontja Vörösmarty volt, itt már annyira megszapordott, hogy tágasabb helyről kellett gondoskodnunk. Azért Vörösmarty indítványára kibéreltük a Csigának egész első emeletét. Akkor kellő számra növekedett társulatunkat szabályok szerint szerveztük; «Körnek» neveztuk s «Körünk» fennállását három- vagy négyforintos tagdíjak által biztosítottuk... Ezen «Körből» nőtte

ki magát későbbben a hatalmas «Nemzeti Kör»... Vörösmarty magatartását, társalgását, beszédjét s egész viselkedését egyszerűség, nemes illem és igénytelen méltóság jellemezte otthon szintúgy, mint nagyobb társaságban vagy nyilvános helyen. Nagy homlokán mély gond és tiszta öntudat, világos színű szemeiben a jámborság, szelídség és magas értelmiség kifejezése volt. Gyakran úgy látszott, mintha kedélye belefáradt volna már abbeli küzdelmébe, hogy magát a komolyság nehéz uralma alól felszabadítsa. Tudott ugyan ő jókedvű is lenni, de mindig a mérséklet bizonyos korlátai között. Általában csendesen szeretett mulatni. Láttam őt a legnagyobb háborgások között is; de haragja az indulat legfőbb fokán sem volt soha zajongóbb, valamint kedve legpirosabb rózsaszínében sem kicsapongó...“ „Anekdótázni szeretett, de még inkább szerette azokat hallgatni, különösen Megyeritől, akinek anekdotái a genre-képeknek, a humornak és egyénítésnek plasztikai remekei voltak.“ „A Körből vagy a vacsorákról Megyeri vagy Lendvay és én szoktuk Vörösmartyt hazakísérni. Útközben néha betértünk a Sebestyén-tér és az Iskola-utca szegletén levő kávéházba néhány partiet billárdozni. Gyakran felhívott bennünket magához egy pohár magyar pezsgőre, melyet Fáy András példájára ő maga készített, vagy egy csésze feketekávéra, melyet főzőgépével szintén maga szeretett készíteni. Az éjfél gyakran ott talált bennünket s ott hagyott. A pezsgőhöz és feketekávéhoz dal, szavalás, esztétikai és mindenféle tárgyú eszmecsere volt a csemegé...“

Íme, egy tisztelő jóbarát állítja ki a bizonyítványt, hogy Vörösmarty a szűkebb- és tágabbkörű nyilvánosság előtt a polgári — szinte így is mondhatjuk: a nyárs-polgári — erények megtestesülése volt. Csak egy mondat

nem illik jól bele Egressy cikkének tartalmi összhangjába. „Gyakran úgy látszott, mintha kedélye belefáradt volna már abbeli küzdelmébe, hogy magát a komolyság nehéz uralma alól felszabadítsa.“ Fontos megfigyelés ez, talán csak a nagy jellemszínész arcot-lelket tanulmányozó szeme látott így bele a baráti közelségből költőnk egyéniségének szigorú zármögötti belsejébe. De igazában Egressy sem láthatott bele, hiszen a lélek legfájdalmasabb lázongásai idején Vörösmarty bizonyára nem ült be a Csiga-vendéglői „Kör“ borozgató-nótázó-adomázó tagjai közé. Az ő lelkébe költészetének néhány különösen árulkodó termékén át pillantottak be legmélyebben jelenkorunk finom műszerekkel kutató irodalomtudósai.

Vörösmarty lelkének talaja vulkáni jellegű; fent, a kedély felszínén virágok nyílnak, — odalent, nagy mélységekben, egyelőre alig hallhatóan, tűzhányóhoz illő vészes morajlás közt ostromolja az akaraterő fegyelmi korlátait a robbanásra kész indulat, tettvágy s a kétségbeesés határán járó dac. Az elégedetlenségnek valami szörnyű fajtája és mértéke gyötri szívét. Sokáig a Perczel Etelka iránti reménytelen szerelmet okolja ezért ő maga is. De ha a sors megadta volna Vörösmartynak a viszonzott szerelem boldogságát (jóval később meg is adta), akkor is csak rövid ideig tudott volna teljes lelki kielégülést találni ebben a boldogságban, — a nemzet és az emberiség közös boldogságának szent, de volta képen elérhetetlenül nagyszerű célja megrontotta volna magánéletének csendes örömeit. Összes költeményeinek sorrendjében mindjárt a második helyre, tehát költői pályájának legelejére helyezi Gyulai Pál a *Szigetvár* című borongó hangú verset, melyben Vörösmarty lelki ismerete mintegy önmagát riasztja fel a csak egyéni boldogságával törődő emberi önzés nyugalmásból:

*Mikor szününk meg bor, szerelem között
A hon virultát messze felejteni?*

— — — — —
Hajh, elközelget majd az enyészet így!...

Később pedig megírja a *Szózatot*, s arra buzdítja benne nemzetét, hogy, ha talán csakugyan el kell enyésznie, legalább ne nyugodjék bele az enyészetnek *akármilyen* módjába. Vörösmartyról mint emberről is költészetéből tudunk meg legtöbbet. Ez a körülmény bizonyítja, hogy ő tehetségének leglényege szerint *lírikus* költő, még olyankor is, mikor művei látszólag nem lírai, hanem epikai vagy drámai műfajú alkotások.

V.

KÖLTÉSZETE (1825—1841).

a) *Elbeszélő művek.*

Vörösmarty költői munkásságának első évtizede a legtermékenyebb: 1823 és 1833 között. Ebben az időszakban költészetének elbeszélő (epikai) oldala a legszaporább és leghatásosabb. A *Zalán futása*, jellemrajzának és szerkezetének fogyatékoságai ellenére is, olyan nagyszerű bemutatkozása volt Vörösmarty költői egyéniségének, hogy egy évtizeden át ennek az első nagy sikernek a kipróbált útirányában indulgat el képzelete újabb és újabb zsákmányért. Jól megfigyelhető, miként halad tárgykereső útján messzebbre-messzebbre. Kisebb hőskölteményei közül hét van olyan, amelyek vers-alak tekintetében a *Zalán futása* testvérei, t. i. hexameter-sorokból állanak. A hét közül négyben a cselekvény háttérét a magyar nemzet történelmének egy-egy régi korszaka alkotja, s e négy közül kettőben nemcsak a háttér, hanem az előtérben lejátszódó főesemény is történeti valóság, nem a költői képzelet kitalálása. E két költemény címe: *Cserhalom és Eger*.

A *Cserhalom* (1825) főeseménye az a csata, amelyben Salamon magyar királynak és két rokonának, Géza és

László (a későbbi Szent László) Árpád-házi hercegeknek vezérlete alatt a magyar sereg legyőzte a hazánkba betört kunokat s visszavette összerablott zsákmányukat. Ez a mindössze egy éneknyi terjedelmű költemény kicsiben ugyanazt a két főjellemvonást mutatja, amelyet a *Zalán futásában* láttunk. A *Cserhalom* is ossziáni hangulatú bevezetéssel kezdődik, mely a költemény kicsiny terjedelméhez arányosan csak hét sorból áll; a nyolc sornyi utóhang is ossziános modorú. A másik lényeges hasonlóság pedig az, hogy valamint a *Zalán futásában* nem Árpád alakja köti le érdeklődésünket és nem az országos fontosságú harci jelenetek férköznek szívünkhöz, hanem a magánélet legemberibb élménye: a szerelem, még pedig a szűzi tisztaságú, az egyoldalú vagy kölcsönös sóvárgáson túl nem jutó szerelmi szenvedély: a *Cserhalomban* sem a három vezérnek egyébként megcsodálnivaló harci hősiessége gyönyörködteti legjobban az olvasót, hanem az az egyoldalú, kielégületlen, de éppen ezért be sem szennyeződő szerelmi érzés, amely a kun csapat egyik legdaliásabb vitézét, Árbocot teszi rabjává a saját rabnőjének, egy gyönyörű szép magyar leánynak. A leány nem viszonzza, nem is viszonzhatja a vad ellenség rabló tagjának szerelmét, de nem tagadhatja meg tőle részvétét, sőt meghatottságát, mikor látja, mily gyöngéden, mily kímélettel, milyen lovagiasan bánik az vele, noha durva parancsolója is lehetne. Árbocot megöli László herceg, s a magyar leány elkéri tőle a holttestet, hogy eltemesse s rózsákat hintsen a sírjára... Ez a nemesszívű, bájos leány, aki szerelem helyett csak becsülést érez imádója iránt: magának a költőnek az eszményképe, nem hiába a neve is Etelka, „szöghajú, nyájas Etelke“; Árboc szavaiban pedig magának Vörösmarty-nak a forró vallomása hangzik, aki szívesen meghalt

volna az ő Etelkájáért, ha remélhette volna, hogy sírjára rózsákat kap tőle.

Ugyanilyen jellegű költemény a három énekre terjedő *Eger* (1828). A néhány sornyi bevezetés után itt is harci veszély tárul elénk, Dobó István hősi védőcsapata vív szörnyű csatákat a tengersokaságú török hadakkal, — de a költő és az olvasó alig várja, hogy az ágyúdörgés, fegyvercsattogás időnként szüneteljen és sor kerülhessen a szív szelídebb érzelmeire, ez érzelmek közül a legvarázsosabbra: a szerelemre. Dobó várkapitánynak két leánya van, „hatyúúi Egernek“; a kisebbik, Dalár, még félig gyermek; az idősebb, Ida, rövid szerelmi boldogságának romjain, már csak a sebesültek és betegek ápolásában látja élete feladatát. Szerelmes volt egy Hiador nevű ifjúba, ez is szerette őt. De valami félreértés támadván közöttük, a dacos indulatú, féltékeny férfi elszakadt nemcsak menyasszonyától, hanem nemzetétől is; törökké lett s Omár néven ő is ott van az Egert ostromló seregben. Halálosan megsebesülve az egri vár kórházába kerül, s ott viszontlátja egymást a két boldogtalan szerelmes. Megtudja a férfi, hogy nem volt oka kételkedni Ida hűségében. Ida ezután sem lesz soha másé. Egy csókkal búcsúznak el egymástól, Omár-Hiador meghal, — s a felejthetetlenül szép jelenet hangulati varázsa ott marad az olvasó lelkén, noha alkalma van e bús szerelmi történet vidám ellenpárját szemlélni a Zoltai és Leila egymás iránt ébredt, boldognak ígérkező szerelmi történetében.

Az egy ének terjedelmű *Széplakban* (1829) már csak a háttéren van történelmi vonás: Mátyás király korában vagyunk, a hazánk területén garázdálkodó cseh rablók ellen száll hadba a költemény főszemélye. Hazatértekor megöli bűnösnek hitt ártatlan feleségét. Nem valami

érdekes tárgy; nem is maga találta ki költőnk, hanem többedmagával dolgozta fel versenyfeladatként. A költeményben a bevezetés a legfigyelemreméltóbb, ez a vörösmartyas lírai vallomás, mellyel az idegen eredetű tárgyat itthoni környezetbe helyezi, mégpedig olyan vidéket jelöl meg a cselekvény színhelyéül, amelyhez őt magát eltéphetetlen érzelmi kötelék fűzi: a tolnamegyei kies tájékhoz, a „Völgység“-hez.

*Téged is, óh Völgység! az idő kiragadjon-e tőlem,
Szóljak-e mindenről, ha dal ébreszt, csak ne terólad?
És ha neved zendül nagy késő korra lejutván,
Senki ne tudja, hogy oly szentté lett tájad előttem?
Hogy fiatalágom tündérországa te voltál?...*

Íme a közvetett, burkolt szerelmi vallomás Perczel Etelkához; az ő szépségének emléke megszenteli azt az egész tájékot, melynek egyik falujában, Börzsönyben valaha oly rohamos és oly tartós diadallal foglalta volt el költőnk szívét.

A két szomszédvár (1832) meséje is a magyar nemzeti multba van helyezve, Kun László királyunk idejébe; a költemény tartalmát alighanem valósággal megtörtént eseményből kerekítette ki Vörösmarty, de az alapul szolgáló esemény csak egy-két emberöltőnyi idővel történt költőnk születése előtt a dunántúli Sár-vidéken, s ő gyermekkorában hallhatta, mint közszájon élő helyi mondát két gyűlölködő szomszédról, akik rokonok is voltak, s egymás elleni ádáz harcuk halálos végű lett mindkettőjükre. Ezt a valósággal megtörtént esetet vetíti vissza Vörösmarty a több mint félévezredes multba, hogy a gyűlölet és a bosszú óriási arányokra fokozott indulatát minél megfelelőbb háttérbe, a középkor sötét messzeségébe ágyazhassa bele, s így érdekesebbé is, hihetőbbé is

tegye. Két család élt egymáshoz közel, nemzedékről-nemzedékre öröklődő kölcsönös gyűlöletben: a Sámson- és a Káldor-család. Egyszer Sámson Tihamér távollétében a Káldorok rátörtek a Sámson-családra s egész várnépestül kiirtották. A temetővé lett néma otthon láttára a hazaérkező Tihamér, családjának utolsó sarja, vérbosszúra tett fogadalmat. Szörnyű fogadalmát nem tette ünnepélyessé keresztyéni módon, azzá tette tehát pogány áldozati szertartással: a várban megmaradt egyetlen kedves lovát ledöfte, s Isten, az éj, a hold, a csillagok színe elé terjesztette bosszúesküjét, átkot mondván önmagára is; a megölt paripa tetemét szétagolván és megsütvén, rémes tort ült családjának és várvitézeinek emlékére, s apját és két testvérét sirató két szeméből keserű könnyek hullottak borába s áldozati lakomájára. A királyt arra kérte, ne lásson törvényt a gyilkos Káldor-családon, hanem neki engedje át a megtorlás jogát, hogy egyenként párviadalra hívhassa ki a család és a várnép minden férfitagját. Szörnyű fogadalmát a végzet könyörtelenségével valóra is váltotta, s utolsó áldozatának, a családfőnek hadi ruházatát, melyet a Sámsonoktól raboltak ismert fel, magára öltve, felment az ellenséges várba, kiélvezni a bosszú poharának utolsó kortyát: elébe állni a Káldor-család utolsó tagjának, egyetlen leányivadékának. Látva azt a páncéltöltözetet és zárt sisakot, melyben apja a viadalra ment volt, Enikő boldogan sietett feléje, nyakába borult, páncélos karját csókolgatta, gyöngéd szavakkal örvendezte körül, s csak sokára kezdte őt nyugtalanítani „apja” némasága. Tihamér lelkének bosszúvágyó konoksága hirtelen összeomlik. Ellenfelei pusztulása vad örömmel töltötte el, de a védtelenségében bűbajos Enikőt nem bírja ellenfélnek tekinteni, különösen nem bírja tovább nézni tévedés okozta

örömét, — s felnyitja sisakját. Egy rémülettől tébolyult pillantás után Enikő összeesik, s mindnyájok gyilkosának páncélos karjai közt e szavakkal leheli ki lelkét: „Meglátjuk, Tihamér, egymást! . . . Éjfélben s éjfélek után.“ Tihamér eltemette a leányt, de feledni nem tudta, minden éjjel káprázat gyötörte, úgyszólván eszelős földönfutóként eltűnt a Sár vidékéről.

*A két vár pedig omladozott, bús fészke bagolynak,
S a viharok zordon hárfája, hol a rohanó szél
Nyilt kapuk és ajtók szárnyait verdeste falakhoz,
S messze süvöltő dalt zengett a puszta határnak.*

E költemény tárgyának túlságos zordonságát Vörösmarty kortársai közül sokan hibáztatták; Berzsenyi Dániel „kannibáli“, azaz „emberevői“ műnek minősítette. Az utókor azonban ezt ítéli Vörösmarty hexameteres nagyobb elbeszélő költeményei közt — a *Zalán futását* sem véve ki — a legsikerültebbnek. A többi effajta költeménynek súlyos alkati hibája van: nem a főesemény bennük az érdekes, hanem a mellékes események, az úgynevezett epizódok; a költő maga is ezeknél időzik nagyobb szeretettel, s ezért ezek a munkái felemás jellegűek, aránytalan szerkezetűek. *A két szomszédvár* nem ilyen. Visszariasztóan zord tárgya kitűnő jellemzetességgel beleillik abba a sötét képbe, amelyet a Vörösmarty idejében Európa-szerte uralkodó *romantikus* irodalmi irány alkotott magának a középkorról. A mű szerkezete is hibátlan. A négy énekre terjedő cselekvény egymederben zuhog tova, semmi kitérés, semmi elkalandozás nem történik, a vérbosszú sötét terve művészi kerekességgel futja meg pályavonalát, pusztulásba vivén mindenkit, végül önmagát is. Jellemrajz, szerkezet, a tárgyhoz illő s belőle áradó hangulat: mindez tökéletes példája a művészi siker-

nek. Enikő rajzában a Perczel Etelka iránti szerelem emlékező gyöngédsége vezette költőnk képzeletét. Ez az 1832-ben keletkezett költemény az utolsó példája annak, hogyan nyilatkozott meg Vörösmarty szerelme Etelka iránt nem közvetlenül, nem is a saját nevében, hanem elbeszélő művek egy-egy alakjává álarcozottan.

Az eddig elsoroltakon kívül még három nagyobb terjedelmű elbeszélő költeménye van Vörösmartynak. Az előbbiektől abban különböznek, hogy nem a magyar nemzeti multból veszik tárgyukat, hanem a költő képzelete elkalandozik bennük még nagyobb messzeségekbe, tér- és időbelileg egyaránt. E költemények egyike töredékben maradt. Címe: *Magyarvár*. Ez a cím nemzeti tárgyat sejtet, de ennek a „Magyarvár“-nak nincs semmi köze a történeti valósághoz: Vörösmarty nyughatatlan, merész képzelete Ázsiába szándékozott helyezni egy hatalmas birodalmat s ezt a magyar nemzet történelemelőtti hazájának, ősi államelődjének feltüntetni. Ha elkészül ez a munka, érdekes példája lett volna Vörösmarty regényes költői alkotásmódjának, főként képzelőtehetségének, mely jobban szeret a magasban repülni, mint a valóság szilárd talaján megállni. Vörösmarty gyúlékony képzeletére nagy hatással volt a pesti egyetem történelem-tanára, Horvát István, akinek nemzeti lelkesedése szintén nem tudott higgadtan megmaradni az általa felhasznált százezer történeti adat tudományos mérlegelésénél, hanem elkáprázott szemmel nézett bele az emberiség őskorába, s a világtörténelemnek, sőt a meséknek-mondáknak is legjava dicsőségét a magyar faj számára foglalta le, egészen a világteremtés tényéig visszamenőleg; szerinte az első emberpár bibliai neve is magyar jelentésű. A tudomány terén az ilyenfokú túlzás megbocsáthatatlan, de Vörösmarty tanítványi lelkesedése

szerencsére a költészet területét választotta érvényesülési helyéül, és segítségével nagyon sok művészi szépséget sarjasztott ki képzelőereje.

A *rom* című költemény írásakor körülbelül ugyanazt az útirányt követte Vörösmarty képzelete, mint a *Magyarvárban*. Lehet, hogy *A rom* is egyik része lett volna a *Magyarvár* című nagyszabásúra tervezett, de el nem készült, ősmagyar vonatkozású hőskölteménynek. A képzelet merész kalandozására hajlamos volt akkor nemcsak a tudós és a költő, hanem az olvasóközönség is. A bécsi kormány elnyomó intézkedéseinek — szellemi vonatkozásban a *cenzúra* zsarnokságának — természet-szerű következése volt, hogy a magyar ember legalább képzeletében ízlelgette a szabadság édességét s a szomorú valóság elől szívesen menekült a mesék világába. Vörösmarty képzelete még jobban rászorult az ellenőrizhetetlen szabadságú kirándulásokra. Még az imént említett költeményekénél is merészebb irányt vesz költőnk képzelete a *Délsziget* (1831) és a *Tündérvölgy* című (1827) elbeszélő költeményben.

A *Délsziget* is töredék maradt. Talán maga Vörösmarty sem volt eléggé tisztában e műve eszméjével, mikor megírásába belekezdett. Hogy mennyire nem közönséges mondanivalók tolonganak lelkében, eléggé kitűnik a bevezető négy sorból:

*Messze maradjatok el, nagy messze ti hitlenek innen!
Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni:
Újat irok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is
Egy kis gyermekről s egy délszaki pusztá szigetről.*

Két ének készült el e munkából, sőt azt sem tudjuk, a második ének maga is nem töredék-e. Idegen szóval így jellemezhetjük e költemény színhelyét: *exotikus* (a mien-

kétől lényegesen különböző égaljról való), tartalmát: *fantasztikus* (merész képzelet terméke). Berzsenyi Dániel nyíltan megmondta róla, hogy hiába olvasta el, nem érti. A *Délsziget* zenei szépségű, csodálatos nyelvezete mintha nem is érezne kedvet ahhoz, hogy tartalmával a közönséges emberi (nyárspolgári) értelem igényeit elégítse ki. Inkább azt sejteti meg velünk ez a költemény-töredék, hogy a látszólag egészen „rendes“ viselkedésű Vörösmartyt milyen szédületes költői feladatok vonzották, s hogy borozgató vendéglői társai közül — anélkül, hogy ezek bármit is észrevettek volna — néha mily felmérhetetlen messzeségekbe és idegenségekbe ragadta megmámorosodó ihlete.

A *Tündérvölgyben* is emberfeletti, földöntúli világba ragadja képzelete Vörösmartyt, de ez a csodás világ mindenki előtt emlékezetes még gyermekkorából, mert költőnk itt a népmesék, a tündérmesék kincseiből választotta tárgyát. A szép Jeve és a daliás Csaba szeretik egymást, de az álnok Döngöre hazugsággal elválasztja őket egymástól. Csaba megív Döngörével, ez aztán, érezve vesztét, dárdájával megöli a közelükben álló Jevét. Halála pillanatában Jeve eltűnik: Napfia, a hatalmas tündér is szerelmes belé, s most magával viszi egy csillagra. Csaba nem nyugszik bele veszteségébe, szörnyű veszélyeken és rémségeken át utána megy a rablónak, legyőzi őt, s visszahozza e földi világra szerelmesét. — Feltűnő különbség, hogy e költeménynek a versalakja már nem az idegen hexameter, hanem tizenkétszótagú sorok négyenként egy-egy versszakot alkotnak s a négy sor-vég egymással összerímel, úgy, mint pl. Zrínyi Miklós hőskölteményében, a *Szigeti veszedelemben*. Népmesei tárgyhoz nem is illenék görög-latin versalak; a *Tündérvölgynek* éppen az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy

Vörösmarty megérezte a népies irány közelgő győzelmét költészetünkben, s annak úttörőjévé vált. A *Tündérvölgy* cselekvénye, mely a földi valóság színhelyén kezdődik s a mesék csodás világában folytatódik: közvetlen irodalmi elődje Petőfi *János vitézének*. Művészi érdekessége még Vörösmarty e munkájának, hogy nemcsak versalakja olyan, mint a *Zrinyiászé*, hanem Vörösmarty tudatosan és kitűnő sikerrel utánozza a több mint kétszáz évvel korábban élt Zrínyi Miklósnak egész előadásmódját; a *Tündérvölgy* első remekbekészült példája a művészi hatás kedvéért szándékosan régieskedő, ú. n. *archaizáló* stílusnak.

Az elbeszélő költészet rövidebb fajtáiban is jeles alkotásai vannak Vörösmartynak. A kisebb költői elbeszélés műfajának — mondhatni — egész irodalmunkban legszébb példája a *Szép Ilonka*. A nagyapja oldalán csendes magányban élő fiatal, tapasztalatlan leány egyszer az erdőben egy ifjú vadással találkozik s ez hazakíséri őt nagyapjához. A vadászra nézve ez a találkozás futó kalandnál nem egyéb, Ilonkára nézve azonban végzetesen komoly szerelem forrása. Mikor megtudja, hogy az ő vadásza maga Mátyás, a nagy király, reménytelen szerelmében panasz nélkül, néma szenvedés közt elhervad. E költemény tárgya nem mondható valami nagyon eredetinek; a rangkülönbség, mint a szerelmi boldogság akadálya, a romantikus költészetnek egyik leggyakoribb témája. Vörösmarty *Szép Ilonkája* fényesen bizonyítja, hogy a költemény művészi értéke korántsem a tárgyi nyersanyag újszerűségétől függ, hanem annak feldolgozásmódjától. Vörösmarty az elcsépeltnek mondható nyersanyagot tökéletes kis remekművé dolgozta fel. A művészi siker legragyogóbb oldala a főalak jellemrajza. Ilonka sorsa az erdei magányban öntudatlan bájá-

val vonzó, harmatos szépségű virágé, melyet egy könnyelmű kéznek le sem kell szakítania, forró érintése is elég ahhoz, hogy a virág belepusztuljon. A Vértes vadonának lakatlansága: szükséges háttere a mélabús történetnek; Ilonka szerelme csak a teljes magányban válhatik gyilkos rohamosságúvá, mert nincs alkalmja a férfiak közt összehasonlítást tenni s a szórakozás változatosságában keresni feledést, vagy legalább vigasztalást; így válik mindenévé, végzetévé az életébe, érintetlen lelkébe betoppanó fiatal vadász. Az apátlan-anyátlan árvaság is fontos magyarázó körülmény arra vonatkozólag, hogy Ilonka vallomással sem könnyíthet emésztő szenvedélyén; a magány ilyen értelemben is sorsdöntő tényező reá nézve. A Vörösmarty korában divatozó *biedermeier* életforma is a leányság fogalmának főjegyét éppen a cselekvésre, ellenállásra, védekezésre való képtelenségben, a szenvedőleges (passzív) szelídségben és kiszolgáltatottságban látta. De ez a jellemvonás, túlzásait leszámítva, csakugyan hozzá is tartozik az örök nőiséghez, különösen a leánytermészethez. Vörösmarty költeményének nyelvi szépsége, stílusának gyöngéd finomsága a legszebb összhangban van a tárgyi mondanivalóval.

A kisebb terjedelmű elbeszélő költeményfajok közé tartoznak még: a ballada, románc, életkép. Vörösmarty mindegyikben értékes műveket alkotott. Vele egyidőben Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferenc, Czuczor Gergely, Garay János is írtak balladákat. Ez a költeményfaj csak később, Arany János tehetségétől kapta meg a lehető legtökéletesebb külső-belső művészi alakot. Őelőtte a ballada alig egyéb, mint rejtelmes vagy véres komorságú eseménynek gyorsított menetű, élénken lüktető verselésű elbeszélése. Vörösmarty a ballada-tárgy megválasztása terén nem téved ködös-rémes végletekbe, inkább az elő-

adásmódja válik több helyen drámai helyett szónokiassá. Az ő legismertebb balladaszerű munkái egyaránt közelállanak részint a románchoz, részint a rövidebb költői elbeszéléshez. *Salamon*jában a hazáját átkozó király átváltozik hazájára áldást kívánó remetévé; a tárgynak ez a lelki vonatkozásává tétele művészi elgondolás, de az átkozódó ballada-hős színpadias szavalását mesterkéltnek érezzük. A mai értelemben vett ballada-műfajhoz legközelebb áll a *Szilágyi és Hajmási* című költemény. A Konstantinápolyban együtt raboskodó két magyar vitéznek egyikébe, Szilágyiba beleszeret a török császár leánya s lehetővé teszi, hogy hármásban elszökjenek Magyarország felé. Az üldözőket közös erővel győzi le a két vitéz, de a magyar határnál egymással vívnak meg, mert a leányt Hajmási is magáénak akarja, pedig őt otthon feleség és gyermekek várják. A párviadalban Hajmási elesik s bűnbánólag hal meg. A két honfitársnak és jóbarátnak szerelem miatt egymással való meghasonlása s egyikőjüknek pusztulása: igazi drámai hatást tesz ránk, s végső érzésünk az erkölcsi igazság győzelmében való megnyugvás. *A bűvár* Kundban Henrik német császár hazánkba betört seregét kényszeríti megfutamodásra egy vakmerő magyar közkatona a Pozsonynál levő német hajók megfúrásával és elsüllyesztésével. A láthatatlanul s egy ember vakmerőségével végrehajtott nagy győzelem magában véve is drámai csattanójú esemény, de balladává a tömör, izgalmas előadásmód teszi. *A Toldi* és *Az ősz bajnok* már inkább románcszerű költői elbeszélés. Toldi Miklós egy-egy győzelmes párviadaláról szólnak; az egyikben mint fiatal dalia, a cseh vitézt öli meg, a másikban mint „ősz bajnok“, szerzetesi álruhában az olaszt teríti porba. Tehát már Vörösmarty észrevette a XVI. századbeli Ilosvai Selymes Péter gyarló munká-

jában ránkmaradt Toldi-mondák költőileg legfelhasználhatóbb két mozzanatát, éppúgy, mint később Arany János.

Kisebb terjedelmű elbeszélő költeményei közül a *Szép Ilonka* mellett az úgynevezett *életkép* (zsáner-kép) műfaji területén ért el Vörösmarty legművészeibb sikereket. Az életképben nem valami esemény elbeszélése a költő tulajdonképeni feladata, hanem egy (néha több) emberi alaknak környezetével kapcsolatos megrajzolása: olyan arckép, amely nem mozdulatlan, hanem beszédével és viselkedésével jellemzi önmagát, s egyúttal alkalmat ad arra, hogy a költő rokon- vagy ellenszenve is megnyilvánuljon iránta. Az életkép művészi sikerét éppen a költő alanyi érdekeltségéből reásugárzó hangulati varázs adja meg. Ez az életképet átítató hangulat lehet komoly és lehet vidám. Komoly hangulatú életkép pl. *Az elhagyott anya*, aki áldólag szeretné magához ölelni leányait, de hiába hivatgatja őket esdekelve, nem hallgatnak szavára, mert az *idegen* az ő szívük bálványja; a megtagadott szegény anya már sírni se tud, „csak szívdobogása jelenti, hogy él“. Ez az elhagyott anya a magyar hazát jelképezi. Inkább elemében érzi magát költőnk a humoros megvilágítású életképek írásakor. *Ilus panasza* és *Petike* mintegy egymást kiegészítő életkép-pár; az egyikben a férjhezmenni vágyó leány áll előttünk, amint kifakad a sorsa ellen, mert legény alig akad a faluban, s aki van, az is vagy náthás, vagy sánta, vagy részeges, — a másikban pedig egy kamaszodó fiúról sül ki, hogy mogorvaságán egyetlen orvosság tudna segíteni: a szomszédék Juliskája; Petikének azonban várnia kell a házassággal még vagy tíz esztendeig. A *Gábor diák* egy alamuszi fiatalember arcképe, aki mindig úgy tesz, mintha könyvébe volna egész figyelmével elmerülve, pedig bizony

meglátta ő a leányt, el is csábította, de az anyává tett leány nőülvételére csak akkor szánja el magát, mikor már a botrány rákényszeríti. Fanyarabb humorú háttérből emelkedik ki Laboda alakja (*Laboda kedve*); Laboda részegen tántorog az utcán, a gyerekek csúfolódva kiabálnak rá; egy hűtlen, rossz leány miatt lett ilyenné Laboda, részvétre és nevetségre egyaránt méltóvá.

Ha még *Hedvig* című *legendáját* megemlítjük, mely Nagy Lajos király kisebbik leányának nemes jellemét s a házasságával reávaró hittérítői szent hivatást tárja elénk: csak ennyi példából és ily vázlatos fejtegetésből is eléggé kitűnik, mily nagyfontosságú, mily elévülhetetlen becsű munkásságot fejtett ki Vörösmarty az elbeszélő költészet terén. Pedig még a prózai elbeszélés műfajában is sikeres kísérleteket tett; eredeti leleményű és ízléses, jellemzetes előadású novellái a komoly (*Orlay*) és a mulatságos (*Kecskebőr*) nemből egyaránt elismerésméltók.

b) *Drámai művek.*

Vörösmarty bámulatot érdemlő becsvággyal és kitartással dolgozott a drámai műfaj terén. Talán érezte, hogy tehetsége éppen erre a műfajra termett rá legkevésbé, s ezért fejtett ki benne olyan lankadatlan buzgalmat. Igaz, hogy irodalmunknak legszegényebb, legparlagibb területe is a dráma volt költőnk fiatal korában, nagy szükség volt tehát mennél több példaadó lépésre ezen a téren. Mindössze egy jeles tragédiát tudott ez a korszak kitermelni, Katona József *Bánk bánját*, s ez is ismeretlen és így hatástalan maradt másfél évtizeden át. Kisfaludy Károly volt az egyetlen olyan termékeny és népszerű drámaíró, akinek a működése az irodalmi érték és

az írói becsvágy tekintetében is fokozatos emelkedést mutatott; 1830-ban ő is meghalt.

Az igazi drámai alkotás nem mint olvasmány éri el célját és tölti be hivatását, hanem akkor, ha színpadi előadásban válhatik elevené. Katona József *Bánk bánja* is azért lappangott sokáig az ismeretlenség homályában, mert csak nyomtatásban jelenhetett meg, színpadi előadását nem engedélyezte a cenzúra. Viszont az egyes színpadi előadás sikerhez, népszerűséghez tud juttatni gyakran olyan műveket is, amelyeknek irodalmi, költői értékük alig van, sőt egyáltalán nincs. Vörösmarty írói pályája kezdetén — csodálatos jelenség! — kitűnő tehetségű színészeink és színésznőink is voltak, de Kisfaludy Károly szomorú- és vígjátékain kívül nem találtak tehetségükhöz méltó magyar darabokat; külföldi értékes drámákból is nagyon gyéren készültek jó magyar fordítások, — lassanként szaporodó és fejledező (egyelőre csak vándor-) színtársulataink tehát kénytelenek voltak a bécsi s a Budán és Pesten működő német színházak műsorának hulladékaival, legselejtesebb darabjaiknak hevenyészett fordításával vagy átdolgozásával megelégedni. A színházlátogató közönség legzajongóbb része csak a rémségekkel vagy vaskos tréfákkal teljes, rikító hatású színdarabokat szerette. A drámai műfaj irodalmi becsülete Magyarországon mély süllyedtségben szegyenkezett.

Vörösmarty ezen a bajon igyekezett segíteni. Tudta, hogy az alantasabb ízlésű, csak a legrikítóbb hatások iránt érzékeny közönség-réteg szemében nem versenyezhet a divatos osztrák rémdráma- és bohózatírókkal, nem is próbált velük versenyezni. Az ő célja az volt, hogy a drámai műfajt lehetőleg egyszínvonalra emelje két testvérével: az epikával és a lírával; legyen a drámai

mű is az egész nemzethez, ennek művelt rétegéhez is szóló művészi, költői alkotás.

Komoly drámáinak tárgyai testvériesen hasonló eredetűek eposzainak tárgyaival. Ez utóbbiaknak a tárgyait, mint láttuk, a magyarság őskorából, a honfoglalás idejéből, az Árpád-házi királyok és a török elleni harcok korából, kivételesen pedig a népmesei képzelet világából vette. Ugyane forrásokból merítette drámáinak a tárgyait is.

Első, nyomtatásban is megjelent drámáját Salamon királyról írta (*Salamon*, 1827). Második drámája is 1827-ben jelent meg: az egyfelvonásos *Hábador*; „idő: a magyar előkor“, mondja maga a szerző. Két színhelyen megy végbe a cselekvény, ez a két hely: Homonna völgye és Zádorvár. Képzelti helyek ezek, magyar nevűek, de nem a történelmi Magyarország vidékei, hanem a történelemelőtti magyarság lakóhelyei, ahova egy agg énekes, Hábador, a Meótisz partja mellől jött meg. Az 1830-ban megjelent *Bujdosók* Kontnak és társainak Zsigmond király elleni fellázadását és bátor halálukat jeleníti meg. A *Salamonon* és a *Bujdosók*on meglátszik, hogy a fiatal Vörösmarty a nagy angol költőhöz, Shakespeare-hez (ejtsd: Sékspír) járt iskolába, az ő történeti tárgyú színműveiből igyekezett ellesni az anyagelrendezés és a verses előadásmód szabályait. E három első darabjában tehát költőnk angol minták hatása alatt áll. Shakespeare-t később is állandóan tanulmányozta, két tragédiáját le is fordította, s az *Athenaeum* c. folyóiratban közölt drámaelméleti fejtegetésein is főként Shakespeare szelleme lebeg. Már maga ez az angol nyelvi és irodalmi tájékozottság megóvta őt a szűklátókörűségtől, de éppen drámai művei mutatják legjobban, hogy nemcsak angol mintákat ismert, hanem általában a nyugati

nagy irodalmak főbb drámai értékeit is felhasználta tudásának és ihletének gazdagítására. Az e téren való ismeretgyarapításra nemcsak jó, hanem mondhatni: kényszerítő alkalmakat adott Vörösmartynak az a körülmény, hogy a Tudományos Akadémia drámapályázataira érkezett művek bírálóbizottságának ő mindig tagja volt (kivéve azt az esetet, mikor maga is résztvett a pályázaton), s érezte, hogy csak széleskörű tájékozottság teheti a bírálói tisztre igazán illetékessé.

Szomorújátékai sorában a *Kincskeresők* című darab következik (1883). Ezen egy egykorú német irodalmi divatos irány hatása érzik, az ú. n. *kisérteties* drámafajtáé. A hátborzongató, idegizgató rémdráma műfajának egyik változata volt ez, s a közönség lelkét főként a babonás ösztönökön és ijedelmeken át igyekezett megragadni. Vörösmarty darabjának már a címe is ilyen babonára utal; Zágony hét év, hét hónap és hét nap óta ássa a sziklás talajt, hogy a javaskönyv utasításai szerint rátaláljon az elrejtett kincstre. Kapzsiságánál és babonás természeténél fogva nemcsak őt, hanem leányát s ennek szívbeli választottját is elcsalja egy titkos haramiavezér egy sötét barlangba éjfél idejére, mert a babonás hit szerint csak olyankor lehet hozzáférni a kincshez; a barlangban aztán meghal a szerelmes pár is, az ármánykodó haramia is; a kincskereső apa csakugyan markolászhat most már az aranypénz garmadájában, de hiába, nincs többé célja életének, nincs értelme kincsszomjának. Ennél a német divatú kísérteties bonyodalomnál többet ér az az eredeti és egészséges ötlet, hogy Vörösmarty a haramiavezér bandájának tagjait már nem németutánzó módon jellemzi, hanem a hazai betyárhagyományokra támaszkodva. Akkoriban szokatlan újdonság volt a színpadon az efféle ágrólszakadt csavargók és ú. n. szegény-

legények szerepeltetése. A parasztnépi elemnek mintegy a költészet tárgyai közé való emelése fontos irodalmi iránynak lett a kezdetévé.

Egy év mulva (1834) jelent meg a *Vérnász* című szomorújáték. A Magyar Tudományos Akadémia százaranyas drámai jutalomdíjának ez volt az első nyertese. A *Vérnász* megalkotásában már nem német hatás ihlette Vörösmartyt, hanem az akkori legmodernebb francia irodalmi mozgalom, a *romanticizmus*, amelyet 1830-tól szoktak számítani. A *Vérnász* tárgyának a jellegét nem a kísérteties elem adja meg, hanem az erkölcsi rútság, erkölcsi borzalmasság. Egy Telegdi nevű várúr megszereti és nőül veszi saját leányát, akit nem ismer, mert születésekor fiú-ikertestvérével együtt eldobta magától, sőt el akarta őket pusztítani, mert ártatlan feleségét hűtlenséggel gyanúsította. A gyermekek felnőnek s közösen idézik fel apjuk szörnyű bűnhődését: a leány feleségül megy ismeretlen apjához, a fiú rablóként tör ismeretlen apja vára ellen s apjának megbízottja öli meg. Mikor Telegdi tudatára ébred szörnyű cselekedeteinek, megőrül és meghal. A *Vérnász* cselekvényét a vak végzet bonyolítja, a szereplő személyeket nem érezzük igazán felelősnek tetteikért, s a keresztyén hitű emberek erkölcsi érzéke nem tud belenyugodni az ilyen indokolásmódba. De sehol sem árad nemesebb lendülettel, költői képekben és kifejezésekben gazdagabb módon Vörösmarty drámáirói nyelve, mint itt.

A *Marót bán* című szomorújáték (1838) a magyarországi törökvilág küzdelmeit idézi fel. Haszán török bég családja Marót kezétől pusztult el, ezért Haszán ördögi bosszút eszel ki. Marót testvéröccse még gyermekkorában török fogságba esett volt, Bod néven törökké nevelődött, semmit sem tud származásáról. Közben Marót

is Haszán foglyává lett, s ekkor Haszán a kalandor-jellemű, szép ifjút, Bodot elküldi Marót bán várába, felbízattva, hogy csábítsa el a bán otthoni magányban élő fiatal nejét. Marót felesége, Ida, csakugyan beleszeret Bodba, nem is sejtván róla, hogy férjének testvére. Ekkor Haszán ideiglenesen hazabocsátja Marótot, hadd lássa saját szemével a becsületén esett szörnyű gyalázatot. Marót holt hírét költi önmagának, s Ida özvegynek gondolván magát, csakugyan szerelmet vall Bodnak, az elrejtőzött Marót füle hallatára. Megérkezik Haszán is és egy családi kard felmutatásával meggyőzi Marótot és Bodot arról, hogy ők egymásnak testvérei. Ekkor a magyar és a török csapat megütközik egymással, Bod egy törészúrással megmenti a férjétől eltaszított Idát attól, hogy török zsákmánnyá legyen, azután a harcban maga is elesik. A magyarok győznek, Haszánt kivégez-teti Marót és esküvel fogadja, hogy életének további egyetlen célja a török elleni harc lesz. Ennek a drámai tárgynak ugyanolyan szervi hibája van, mint a *Vérnásznak*. A *Marót bán* cselekvényének a fonala is a vak végzet kezében van; tizenöt évvel korábbi véletleneknek érik meg a mérges gyümölcse. Ida joggal hiheti, hogy már nem férjes asszony, Bod álmában sem sejtí, hogy ő Marótnak testvére, — így pedig mindjárt más szemmel látjuk a történeteket, s bosszankodunk, hogy a hitvány Haszán álnok terve ennyire sikerül. De ebben a színműben is gyönyörű nyelven szólalnak meg a szenvedélyek, a testvérek tragikus félreértés utáni egymásra találása megható lírává olvad, a pogány ellenség ellen hevülő hazafiúi érzés olyan stílművészettel nyilatkozik meg, amely páratlan az akkori magyar drámairoda-lomban.

Teljesen elkészült szomorújátékai között az utolsó: *Az áldozat* (1840). Tárgyának időbeli háttere a magyar honfoglalás kora, a cselekvény színhelye a még újszerű magyar föld; a színhelyek közelebbi megjelölései csupa „liget“, „berek“, vagy egy-egy főbb ember „laka“. Két férfi és két nő szerelmi történetének egymással többféleképpen összekapcsolódó bonyodalma a tárgy, szomorú kifejelettel. Szabolcs szereti Zenőt, de Zenő Zarándba szerelmes, viszont Zaránd ráún Zenőre és Csilárt akarja nőül venni, ez pedig testvére Szabolcsnak. Szabolcs megöli Zarándot, s ezzel a tettevel összetöri mind a két nő lelkét. Korhűség szempontjából kifogás érheti e színművet, különösen a szereplők választékos fogalmazású, költői szépségű, szabatos verselésű, zengő muzsikájú magán- és párbeszédei nemigen vannak összhangban az ősmagyarok elképzelhető műveltségi fokával. De Vörösmarty egyik írói főcélja éppen az alantas, prózai drámastílusnak a megnevesítése volt; s különben is a honfoglaló magyarok beszédmódjának „hű“ tükröztetése lehetetlen is, az érthetőség és a művészi hatás érdekében pedig egyenesen tilos. Legfeljebb csalódásba ringató nyelvi régieskedéssel lehetett volna kísérleteznie költőnknek, de ez is kockázatos kísérlet lett volna.

Nevezetes egyfelvonásos alkalmi színmű az *Árpád ébredése*. Ezzel az előjáttékkal kezdődött a pesti magyar állandó (később: Nemzeti) színház megnyitó előadása 1837. augusztus 22-én. Magát honalapító Árpádot támasztja fel sírjából Vörösmarty, hogy így évezredes távlatot mélyíthessen el tárgya mögé, s a színeszet ügyének intézményes felkarolását a második, szellemi honfoglalás egyik fontos mozzanataként ünnepelhesse. Árpádék véruket áldozták honuk elfoglalásáért, a színeszet apostolainak is súlyos áldozatukba kerül nemzeti nagy céljuk

szolgálata, különösen a színésznőknek: le kell mondaniok a társadalmi megbecsülésről s jutalom helyett tűrniök a gúny, megvetés, irígység, rágalom nyilait, sőt az éhhalál kínját. Árpád reményt önt a Színésznő lelkébe, s kifejezi bizalmát a nemzet gondolkozásmódjának jobbra változása iránt.

Vígjátékot is írt egyet Vörösmarty *A fátyol titkai* címmel (1835). Különösen a vígjáték terén tettek az írók túlságosan nagy engedményeket a közönség tapsainak megnyerése végett a művészi színvonal, sőt a tisztességes ízlés rovására. Vörösmarty *A fátyol titkait* főként annak bizonyosságául írta, hogy a neveltető hatás eszközei nem összeférhetetlenek a költőiséggel és a jóízléssel. Egy ügyes, szép, kedves és gazdag nő kezében vannak a bonyodalom szálai, a Ligeti Vilmáéban. Vilma egyrészt csúffá tesz szobaleánya segítségével három nyegle fiatalembert, akik léha ötlet alapján hirtelen meg akarnak nősülni; ez a mellékcelekmény, az ú. n. epizód. Vilma ravaszságának és szépségének főeredménye: a saját nőülmenetele Hangaihoz. Hangai megvetőleg gondolkodik a szerelemről, s ezért megérdemli, hogy gögösködő szíve tüzet fogjon és egy nőnek a rabjává legyen; miközben Vilma a női nem nevében végrehajtja rajta bosszúját, maga is beleszeret a meghódított férfiúba. A tárgy komikuma tehát nemcsak külső vonatkozású, hanem a szereplők jelleméből is táplálkozik, a bonyodalom főeszköze azonban nagyon külsőleges és valószínűtlen. Aszerint, hogy van-e fátyol a Vilma arcán vagy nincs, Hangai más-más nőnek gondolja őt. E gyöngé oldala ellenére is Vörösmarty jó példáját adta e darabjában a szellemes, mulatságos, de egyúttal ízléses vígjáték műfajának.

Vörösmarty drámái, ha a színpadon nem bizonyultak is tartós hatásúaknak, egytől-egyig irodalmi színvonalú, költői szépségű alkotások. Főbajuk, hogy nagy költői, de nem igazi drámaírói tehetség alkotta őket: tele vannak lírai szépségekkel, de a dráma szervezetének az ilyen szépségek nem hasznára, hanem gyakran kárára is válnak. Van azonban a drámai műfajnak egy olyan ága, amely a tárgyválasztás és feldolgozás terén több szabadságot enged a költőnek, képzelete bejárhat eget-földet-poklot, s lírai elemek is táplálhatják az alkotás vérkeringését. Az ilyen színdarabot *drámai költeménynek* nevezzük. Nem véletlen, hogy Vörösmarty ebben a fajtában alkotta meg legsikerültebb drámáját, egyetlen enemű igazi remekét: a *Csongor és Tündét* (1831). Egy Árgirus királyfiról és Tündér Ilonáról szóló régi magyar verses elbeszélést, akkori nevén nevezve: „széphistóriát“ dolgozott fel Vörösmarty drámai költeménnyé. Tárgyi keretnek meghagyta a naív tündérmese anyagát, de mélységes életbölcseleti tartalommal töltötte meg és felülmúlhatatlan költői pompába öltöztette. A mese váza ennyiből áll: Csongor úrfi sok hasztalan ábrándozás után megtalálja megvalósult ábrándképét Tünde személyében. A boldog együttlét rövid órái után válniok kell, mert Mirígy, a rút és gonosz boszorkány levágott egy fürtöt az elszunnyadt Tünde aranyhajából. Csongor nekivág az emberfeletti feladatnak: megkeresni Tündét. Ördögfiaktól ravaszul elszedett bűvös eszközök eljuttatják a mesei tartományba, s bár Mirígy ármánykodása még akadályokat vet útjába, végül mégis megtalálja Tündét s örök boldogság frigye köti össze őket. Ezt a népmesei tárgyat a költő jelképes értelművé mélyítette. Fialkorunkban mindnyájan Csongorok vagyunk s ábrándos mohósággal keressük vágyaink örök célját: a boldogsá-

got, melyre igen találóan ráillik a „Tünde“ név: alig érintettük meg s már eltűnik. Boldogságkereső utunk főakadálya a gonosz irigység, melyet Mirigy személyesít meg; saját tulajdonságainkkal pedig úgy járunk, mint Csongor az ördögfiakkal: hol felröpítenek a magasba és a jó irányba, hol lerántanak bennünket a porba. Igaz, hogy vannak emberek, akik nem az elérhetetlen messzeségben keresik boldogságukat, hanem megelégszenek az úton-útfélen kínálkozó „boldogság“-gal, s a maguk szempontjából igazuk van: ők sokkal biztosabban elérik céljukat, mint a magas eszmény után vágyódó lelkek. Ezért Vörösmarty Csongor mellé odarajzolja társnak Balgát, Tünde mellé Ilmát: a költészet mellé a prózát, az eszményi mellé a mindennapit, a mese mellé a közönséges valóságot. E jelképes alakok mellett az emberek nagy többségét vezető legegységesebb vágyak közül három van egy-egy embertípussá megszemélyesítve; ez a három embertípus: a Kalmár, a Fejedelem és a Tudós. Kétszer találkozik velük Csongor. Elsőízben elbizakodottan fitymálják Csongor célját, mert úgy hiszik, hogy ők már megtalálták a boldogságot: a vagyont, a hatalmat, a tudást. De a másodszori találkozás alkalmával Csongor szánakozva látja, mivé lett a három gőgös ember: a Kalmár tönkrement, a Fejedelem elvesztette hatalmát, a Tudós félőrülten látta be, hogy az emberi ész soha még csak közel sem juthat az élet titkának, az élet értelmének, az emberi sors lényegének megfejtéséhez. Tehát céltalannak az emberi vágyak és erőlködések, s csak gyötrelem forrásai? Igen, — egy kivétellel, hangzik ki a költemény egészéből: ez a kivétel az eszményi, tiszta *szerelem*, ez nem csalja meg, nem fosztja ki, nem teszi bolonddá az embert. A *Csongor és Tünde* utolsó négy sora így adja kezünkbe az életrejtelly kulcsát:

*Ejjél van, az éj rideg és szomorú,
Gyászosra hanyatlik az égi ború:
Jőj, kedves, örülni az éjbe velem,
Ebren maga van csak az egy szerelem.*

A tartalmi értékek gazdagságával fölér az előadásmód művészetének páratlan szépsége. Megjelenésekor ezt a munkát alig méltatta figyelmére valaki, csak későbbi nemzedékek számára lett tudatossá kivételes költői értéke.

c) *Lírai művek.*

Vörösmarty tehetségének legigazibb területe a líra, ebben a műfajban érvényesült legzavartalanabb sikerrel, legmaradandóbb értékkel.

A lírai költők legtermékenyebb ihlető forrásai: a *szerelmi* érzés, a *hazaszeretet* érzelme, *gondolati* eszmék. Az érzelmek és gondolatok minősége, hangulati természete, hőfoka más-más lírai „formába” kívánkozik, más-más külső-belső idomot, más-más kifejezésmódot választat a költővel. Ilyenek: dal, elégia, óda, epigramma, szatira. Vörösmarty lelke az érzelmek és gondolatok bámulatosan gazdag kohója, tehát a lírai formábaöntésnek is minden fajtájára gazdag választékot mutat költészete.

Vörösmarty első olyan költeménye, amely már a nagy költőhöz méltó alkotás: a *Kis gyermek halálára* című panaszdal (elégia). Perczel Etelka kis testvérét gyászolja benne Vörösmarty az őszinte fájdalom és a gyöngéd részvét érzésével, a vigasztalás és a költői szépség balzsamos tapintatával. Időpont és hely tekintetében ezzel a kedves kis elégiával közös eredetű Vörösmarty teljes húsz esztendőn át ki nem apadó szerelmi költészete. Fentebb rámutattunk arra, hogy Vörösmarty szerelmi érzése

költőileg addig termékeny, míg epedés maradhat; tehát a Sors, mikor húsz éven keresztül megkínozta a viszonzatlan szerelem gyötrődésével, tulajdonképen a kegyes Múza szerepét játszotta. Vörösmartynak Perczel Etelka iránti szerelme nemcsak az élőszó vallomásáig nem mérszkedett, hanem a versek írott nyelvén sem jelentkezett nyíltan és közvetlenül. Láttuk, hogy a hexameteres kisebb-nagyobb elbeszélő költemények legbájosabb leányalakjai költőnkre nézve megannyi álcázott Perczel Etelka, s a szerelmes férfiak, Etétől Omárig, Árboctól a Dél-szaki tündérig, magának a még szerelmesebb Vörösmartynak a szócsövei. Ha maga a vallomás nem is, legalább a műfaj már közvetlenebb Vörösmarty *lírai* szerelmes verseiben. Etelka nevét ezekben sem meri ajkára venni költőnk, de az álnevű eszménykép elé olykor-olykor a saját nevében is letérdepel. „Miért jelensz meg álmaimnak A déli tájak völgyiből?“, így kezdi egyik fiatalkori szerelmes versét; a vers címe: *Helvilához*, de a déli tájak völgyének említése elég világos utalás Etelkára. Mily jellemző egy másik ifjúkori költeményének kezdete:

*Lányka, szerelmimben ha külön több névre találtál,
Meg ne ítélj: egyedül elnevezések azok
A nevek és kínok változtanak egyre szívemben,
Csak magad, óh kebelem gyujtogatója, te nem...*

Lassanként behamvazta az idő a szerelmi vágy parazsát, de egy kései találkozás hirtelen lefújta a hamut, s a fájdalom izzása ismét megégette a lelkét. E szerelem utolsó költői emléke a harminckilencéves korából való *Késő vágy*.

A szerelmi érzésnek különféle helyzetek mögé, költött nevek árca alá rejtése mintegy kedvező gyakorlottságot fejlesztett ki Vörösmartyban az olyan költemények

írására, amilyenek pl. a helyzetdalok s a velük rokon zsánerdalok. A népdalok is voltaképen ilyenek, minden egyszerűbb ember a maga érzelmeire ismer bennük. Vörösmartynál csakugyan nagyszerű példáit találjuk az ú. n. személytelen szerelmi lírának (*Haj, száj, szem*), a helyzetdalnak (*A bús legény, Pásztorleány dala*), a zsáner-dalnak, melybe már valami hangulatos környezetrajzféle is beleolvad (*Pusztá csárda*), a műnépdalnak (*A szeretők*).

Vörösmarty húsz éven át tartó viszonzatlan szerelmi bánatának költői megnyilatkozására a *dal* és az *elégia* az alkalmas forma. Hazafias érzésének fenségéhez a lelkes, emelkedett szárnyalás műfaja: az *óda* a legméltoőbb kifejezőmód. Az ú. n. nyugateurópai, „modern“ versalakú ódai műfaj terén Vörösmarty a legnagyobb magyar költő, mint ahogy az antik vagy óklasszikai (görög-latin) verselésű ódának Berzsenyi Dániel a legnagyobb mestere. Ódaköltészetének első mintája csakugyan Berzsenyi volt még verselésmód tekintetében is, pár évvel később pedig Kölcsey Ferenc. Berzsenyi megírta a legszebb vallásos ódát Istenhez (*Fohászokodás*), de ebben nem említi nemzetét; a nemzetéhez intézett ostromzó ódáját pedig (*A magyarokhoz*) a reménytelenség hangján fejezi be. Kölcsey is Istenhez imádkozik, mégpedig éppen nemzetéért (*Hymnus*), de ő sem tud bízni a magyarság jövődjében (*Zrínyi dala, Zrínyi második éneke*). E két költő hazafiúi keservével rokon a Vörösmarty érzésvilága is, de ő már tovább megy egy lépéssel elődeinél. A Vörösmarty költői fellépése egyidőre esik Széchenyi István közéleti fellépésével; az igazi reformkorszak övelük kezdődik. Az előbbi nemzedék csak úttörő volt: a Széchenyi apjának, Ferencnek nagy elméje és áldozatrakész szíve éppúgy nem tudott igazán hinni

a nemzet jövőjében, mint az említett két nagy költő. Harmincéves koráig maga Széchenyi István is pusztulásra érettnak gondolta nemzetét; mikor aztán megkezdte nemzetébresztő munkásságát, valami sorsszerű, tragikusan szép eljegyzettségé válik egyéniségén és működésén az az egymásnak ellenmondó kettősség, mely egyrészt éjt-napot egygyétező lázas buzgalomban nyilvánult, másrészt a nemzet jövődjének minden kockázattól való ideges féltésében. Vörösmarty hazafias költészete egy úton jár Széchenyi prófétai tevékenységével, de egy tekintetben túlhalad rajta: a *kockázattól* nem retteg, sőt szükségesnek tartja a halálos tespedésből való kijutáshoz. A jobb és szebb jövődjé felől neki sincs biztos hite, csak arról van szilárdan meggyőződve, hogy a nemzetnek most már magának kell sorsát irányítania; ha ezt nem meri megtenni, nem is lehet jövődje. Vagy jön egy jobb kor, vagy jöjjön a nagyszerű halál: ennek a szent kockázatnak az eszméje ihleti legnevezetesebb költeményének, fenséges ódájának, a *Szózatnak* megírására (1837).

Jellemző, mennyire hasonló egymáshoz a Széchenyi és Vörösmarty véleménye az előkelő magyar nők közvetett módon gyakorolt társadalmi, sőt közéleti befolyásának fontosságáról. *Hitel* című könyvét Széchenyi „honunk szebblelkű asszonyainak“ ajánlja, Vörösmarty pedig hazafias költeményeiben — hogy úgy mondjuk — *a többiekhez* fordul, fájdalmas csalódásérzettel és nemes haraggal olvasva fejükre nagy bűnüket: a hazájuk, nemzetük, anyanyelvük iránti közömbösséget. Szépségük, vagyonuk, szellemi kiválóságuk óriási hatalmat jelent, hiszen édes rabságban tartják a férfiak szívét, akaratát; nemzetünk ügyének megváltói lehetnének és maholnap sírásói lesznek. Különösen *A magyartalan hölgyhöz* és

Az *úri hölgyhöz* című költeményekben emelkedik ódai magaslatra Vörösmartynak a magyar nők nemzetietlen viselkedésével való elégedetlensége.

*... Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat.
Angol talán? vagy német, francia?
Igen, ha megtagadnák fajokat;
De ah előttök szentség a haza!*

*Te azt nem ismered, — nincsen hazád —
Nincs nemzeted, — nincs mondható neved.
És ami van, gyalázat szennye rád!
Mert esdeklő szülődöt megveted ...*

Hazafias lelkesedése nemcsak haragba tud átcsapni, hanem gúnyba is. Az *unalomhoz* című szatira a nemesi rend évszázados nagy bűnét, a tétlen nemtörődömséget csúfolja. Egy *politikus költőhöz* címen a sebző hegyű epigrammák egész sorozatát irányítja Vörösmarty az olyan költők ellen, akik erkölcsi alap híján, felelősségérzet nélkül csapnak fel lírikusnak, s bajok orvoslása helyett bajokat idéznek elő. Pellengérré állítja a szájhősködő hazafiakat:

*... Vesztegetők, szentségtelenek! mi düh szálla belétek,
Mit keres a szent szó szenttelen ajkaidokon?
Szűtökben legyen a haza, és ha kimondani szükség,
Tetteitek zengjék nagy, diadalmi nevét ...*

Viszont az idegen nemzetet is testvérének érzi, mikor azt sorscsapások sujtják, különösen ha legföltettebb kincsét, a szabadságot elveszíti; *A hontalan* és *Az élő szobor* a lengyel nemzet iránti részvét gyönyörű megnyilatkozása.

A szerelem és a haza két nagy tárgyköre mellett általánosabb vagy elvontabb eszmék is meg-megihletik

Vörösmartyt; sőt az említett két fő tárgykör is néha nem annyira érzés-, mint inkább gondolatbeli oldalával vonja magára költőnk figyelmét. Epigrammái: egy-egy gondolatnak csodás művészetű, parányi, de tökéletesen elegendő foglalata. A művészi tömörítés aztán vagy az érzelem és hangulat melegségét sajtolja ki a gondolati tárgyból, vagy pedig hideg, de ragyogó, észgyönyörködtető szikrákat csihol ki belőle; az előbbi fajtát lírai, az utóbbit gúnyos, szatirikus epigrammának nevezik. Az epigramma-költészetnek is Vörösmarty nálunk a legnagyobb művésze. Az ő epigrammái a lényegmeglátó szem és a lényegkifejező nyelvi tömörség remeklései. Kitérő jellemzését tudja négy-hat sorba beleszorítani nagy embereknek, amilyenek *Etele*, *Szent László*, *Dobó István*, *Napoleon* stb., dicső vagy gyászos eseményeknek: *Pusztaszer*, *Hunyadi halála*, *A nándori toronyőr* (Dugovics Titusz), *Mohács*, *Sziget(vár)* stb. Gyakran tölti be Vörösmartynál az epigramma a maga eredeti hivatását: feliratként szerepel, vagy legalább annak van szánva. Lehetne-e a két kisgyermekét gyászoló anya számára elérzékenyítőbb, de egyúttal gyöngéd tapintatával költőibb feliratot vésní a két kis halott sírja fölé, mint ezt az epigrammát:

*Óh anya! meg ne sirass, hogy ezen kis sírba leszálltam:
Játszani szállottam kedves öcsémhez alá.*

De ugyanígy értett Vörösmarty a tréfásan szellemes és az elevenig hatóan gúnyos epigrammák írásához is. Az ő korában, a biedermeier korszakban, az epigrammák eredeti felirati szerepe, időszerű módosulással, nagyon divatos volt, t. i. mint *emlékkönyvbe* való bejegyzés. Nem csodálhatjuk, hogy Vörösmartyt sokan ostromolták

ilyen emléksorokért; epigrammái közt igen sok van ilyen. Kiemelkedik közülök egy aránylag terjedelmesebb, tizen-négyszor sorból álló; címe: *A Guttenberg-albumba*. A könyvnyomtatás feltalálásának négyszázadik évfordulójára kiadott németországi emlékkönyvben jelent meg ez először, 1840-ben. Bepillantást enged ez a kis költemény Vörösmarty világnézetébe, melyről már megállapítottuk, hogy sötét mélységei vannak, melyeket az emberek szeme elől sikeresen elleplez a költő életmódjának, viselkedésének polgári mértéktartása. A *Guttenberg-albumba* című epigramma szörnyű jajkiáltás a miatt, hogy a könyvnyomtatás nagyszerű találmánya négyszáz év alatt mennyire nem tudta elérni célját, az emberek jóvá és boldoggá tételét, vagy legalább a szabadság és az igazság uralomra juttatását, tehát mennyire nem érkezett még el a diadalmas jubileumnak igazi ideje.

Vörösmarty lírai költészetének tárgya, mint láttuk, a szerelem, a haza, az emberiség hármasszögébe csoportosítható. De az erkölcsileg nemes tartalom magában véve még nem költői érték; a legmagasztosabb érzésről és eszméről is lehet rossz verset írni. Vörösmarty lelkének kohójában a belékerült tárgyi anyagból kiolvad a salak, a megmaradt rész művészi alakot nyer. A költői alkotás műveletének a titkát nem könnyű megfigyelni, Vörösmartyval kapcsolatban még nehezebb, mint a legtöbb más költőnél. Különösen stílusának, költői nyelvének van valami elemezhetetlen varázsa. Ennek a nyelvi varázserőnek az említése akaratlanul is eszünkbe juttatja Vörösmarty remek ódái közül a *Liszt Ferenchez* címűt. Liszt zongorajátékáról mondja költőnk, hogy az szív háborgatója, bánat altatója, a harc mennydörgése, diadalmi ének, szellők fuvolája... A Vörösmarty költői nyelve is, mint valami csodálatos orgona zenéje, értel-

mileg nem tisztázható módon, bíráló eszünk megkerülésével borítja el és veszi birtokába szívünket, mámorba ejt, felforralja vérünket, elringatja bánatunkat, megtisztítja erkölcsi lényünket. Költői vonatkozásban Vörösmarty az a „hangok nagy tanára“, akinek ő Liszt Ferencet nevezi.

VI.

ÉLETE ÉS KÖLTÉSZETE, HALÁLÁIG (1841—1855).

Vörösmarty az 1830-as évek elejétől kezdve a nemzet elismert legnagyobb költője. De kétségbevonhatatlan elsőségének tekintélye semmit sem változtatott Vörösmarty rokonszenves, nemes jellemén és szerény modorán. Sokan szinte rossz néven is vették tőle, hogy továbbra is megmaradt a maga „Kör“-ének egyszerű társaságában, s nem igyekezett közeledni a hatalmasokhoz és előkelőkhöz.

Egy fontos változás mégis történt a sorsában. Első szerelmének lángja sok-sok év múlva csökkenni, majd parazsa is hamvadozni kezdett, s a *Késő vágyban* utolsót lobbanva, fölemésztette magát. De a kiégett szívnek nem jutott ideje arra, hogy ki is hűljön, izzó belseje új táplálékot kapott. Vörösmarty egy épületben lakott Bajzáékkal s náluk étkezett. 1841-ben megismerkedett ott Bajzáné nővérével, az alig tizenhatéves Csajághy Laurával, — s a negyvenegyéves férfiszív szerelmes lángra lobbant a vidám, kedves és csinos leányka iránt. Vörösmarty szívének a lemondó sóvárgásban volt kétévtizedes gyakorlata, most is hiányzott belőle a nyílt fellépés bá-

torsága. Első szerelmét a leány előkelő társadalmi helyzete és a saját anyagi szegénységének tudata kárhoztatta néma epedésre, második szerelmének szintén kettős akadállyal kellett számolnia és leszámolnia. Az egyik akadály ekkor is költőnknek csaknem változatlanul szűkös anyagi helyzete volt. A legnagyobb és legelismertebb magyar költő írói jövedelme a múlt század közepén évenként mindössze pár száz forintra rúgott; a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagságának 500 forint fizetésével együtt nemigen ment többre Vörösmarty évi keresete 800 pengőforintnál. De nem kevésbé volt aggasztó a másik akadály: a szerelmes férfi és a szeretett leány között levő nagy korkülönbség. Szerencsére Bajza belelátott barátja lelkébe, s megkönnyítette számára a döntő elhatározást. Kétévi töprengés után, 1843 tavaszán Vörösmarty házasságot kötött Laurával, s ettől az időtől kezdve boldog házas-, majd családi élet jutott osztályrészül.

Most már volt igazi otthona, s bizony kevésbé és ritkábban érezte szükségét a „Kör“-ben való megjelenésnek. De azért a meghitt családi otthonnak sem szentelhetette oda magát úgy, ahogy nőtlen korában óhajtott és remélte. Az egyre nyugtalanabbá váló belső politikai helyzet az ő lelkét is állandó feszültségben tartotta, mintegy maga a Történelem szólott bele tiltakozóan az ő idillinek tervezett életmódjába. Vörösmarty a látszat szerint még éveken át meg tudott maradni csendes és szerény visszavonultságában, de az emberekkel való szűkkörű érintkezése, magántermészetű szavazata is valahogy kezdett sorsszerűvé, a jövőre vonatkozólag fontos következésűvé válni. 1844-ben a Nemzeti Körbe járó baráti-kaszinói társaság tagjainak a figyelmét felhívta egy éhínséggel küzdő, alig ismert nevű, huszonegy-

éves költőre, Petrovics-Petőfi Sándorra, és egy jószívű iparos kölcsönadott pénzével lehetővé tette a fiatal poéta *Versek* című kötetének kinyomatását. Ezzel a pártfogói cselekedetével Vörösmarty maga gondoskodott arról, hogy utat nyisson egy olyan pályatárs számára, akinek a költői tehetsége több tekintetben még az övét is felülmúlja majd, és osztatlanul bírt dicsőségén vele megosztózik. Vörösmarty hamarosan megérezte ezt, de nagy lélekhez méltó szerénységében nemcsak nem igyekezett az utód érvényesülését megnehezíteni, hanem mintegy siettetni igyekezett azt e nyilatkozatával: „Hadd múljon felül mielőbb, nem szeretnék úgy meghalni, mint Magyarország első költője.“

Széchenyi már nem lehetett ilyen megértő és engedékeny az ő nemzetvezéri „utóda“ iránt. Egyre szenvedélyesebbé mérgesedett el Kossuthtal folytatott vitája, s e két nagy ember ellenségeskedésének az volt a legtragikusabb vonása, hogy nem lehetett nyugodt szívvel választani kettőjük között, hiszen mindkettőjüknek igaza volt. Vörösmarty kezdettől fogva Széchenyi leghűségesebb tisztelői közé tartozott, Kossuth-ellenes ingerültségét azonban nem tudta helyeselni; Deák Ferenchez pedig szoros és eszményi barátság fűzte. De hátat sem tudott fordítani a politikai közéletnek, hiszen a politikai és hazafiúi közszellem alakulásában két évtized óta ő is cselekvő szerepet játszott költői munkássága révén. Az izgalmas idők mindinkább magukkal ragadták. A Nemzeti Kör, Vörösmarty kaszinói társasága is belesodródott a politikai mozgalmakba. 1846-ban költőnk maga szavalta el a Körben egyik keserű hangú, új költeményét, s a hallgatóság kívánságára meg kellett ismételnie szavalatát. Az első magyar felelős minisztérium, a Batthyány-kormány készségesen jutalmazta volna a nagy költő

lelkes hazafiságát állami tisztséggel; Vörösmarty nem fogadott el ilyesmit, de kifejezte azt a vágyát, hogy szeretne tagjává lenni az országgyűlés képviselőházának. Meg is választotta egyhangúlag képviselőjévé a bács-bodrogmegyei almási kerület. Képviselői hivatásának teljesítésében komoly felelősségérzet vezette; ennek parancsára népszerűségét is kész volt kockára tenni; egyszer magára is vonta képviselői viselkedésével Petőfi támadását. Viszont a szabadság ügye mellett is híven kitartott; Debrecenben, Kossuth kormányzósága idején az igazságügyminiszter kinevezte Vörösmartyt a kegyelmi szék közbírájává. Ez a bírói testület csak egyszer ült össze hivatalosan, de e tisztség elvállalása miatt Vörösmartynak is bujdosnia kellett a szabadságharc bukása után. Sógorával, Bajzával Szatmár megyében húzódott meg hol egyik, hol másik derék honfitársánál. E keserves hónapok nagyon megviselték; nem is bírta tovább elviselni a bizonytalanságot, önként jelentkezett a pesti katonai törvényszéken, s 1850 nyarán kegyelmet kapott. De a kegyelem sem adhatta már vissza sem testi, sem kedélyi egészségét. Családjával visszavonult Fehér megyébe, Baracskára, majd szülőhelyére, Nyékre és kertészkedésben, szőlőtermelésben próbált feledést keresni s könnyebb óráiban megkísérelte a költői vagy fordítói időtöltést is. De egyre inkább elsúlyosodott rajta a búskomorság és testi ereje is rohamosan fogyott. 1855 őszén családja Pestre vitte gyógyítani, de november 19-én meghalt. A nemzet kegyelete nemcsak a nagyszerű temetésben nyilvánult meg, hanem az anyagi gondok között maradt, elárvult család számára összeadott, tekintélyes értékű pénzsegélyben is. Ma már két helyen hirdeti szo-

bor a nagy költő dicsőségét: Székesfehérvárott és Budapesten. De legmaradandóbban hirdetik költői alkotásai.

*

Életének utolsó másfél évtizedében Vörösmarty nem írt elbeszélő költeményeket, drámát is csak egyet, a *Cillei és a Hunyadiak* címűt. Egy tervezett háromrészű színműnek — trilógiának — első része ez, a további két rész nem készült el. Történelmi tárgyú drámái közül ez közeli meg legjobban azt az eszményt, amelyet költőnk Shakespeare műveiben látott megvalósultnak.

Ez az utolsó másfél évtized Vörösmarty költészetének lírai oldalát juttatja előtérbe. Második szerelmének gyönyörű nyomai vannak lírai költészetében, de csak addig, míg akadályokkal kellett küzdenie, míg a sóvárgás állapotán túl nem jutott. Ismerjük már Vörösmartyt erről az oldaláról. Életében tehát a boldogtalan szerelmet valahára felváltotta a boldog, házaseleti szerelem, de költészetében nem. Őt csak a kielégületlen, epedő szerelmi érzés tudja költői ihlettel táplálni. Csajághy Laura iránt érzett szerelme, míg csupán titkolt sóvárgás és kínzó kételkedés forrása volt, bő ihletet nyújtott Vörösmarty számára;

Nincs az a kincs, nincs dicsőség,

Melyért od'adnálak:

Egy életre elég volnál

Isten áldásának.

(Névnapi köszöntés.)

Szeretlek-e, vagy tán örült vagyok?

Tudná az ég, nem szabadulhatok.

— — — — —
Sorsom te vagy, egy szó, lehelleted,

S élek-halok, amint te végezed.

(Laurához.)

Szerelmedért
Feldulnám eszemet
És annak minden gondolatját,
S képzelmem édes tartományát;
Eltépném lelkemet
Szerelmedért . . .

(Abránd.)

Mikor aztán eljegyzésre kerül a sor, menyasszonyához már lehiggadt hangon, óvó, féltő intelmekkel fordul *A merengőhöz* című híres költeményében, — mikor pedig már karjában tartja elért eszményképét, szerelmi költészete elnémul. Csak egy négysoros epigrammában szólal meg később az a borongó érzése, hogy fiatal feleségének bizonyára önmegtágadás a sorsa az ő oldalán (*Laurának*).

Új szerelmének korszakában is állandóan foglalkoztatja lelkét a haza sorsa. *Fóti dalát* Fáy András 1842-i szüretjén szavalta el; a bor mámore is arra jó, hogy lelke a haza eszméjének magaslatára könnyebben felröpülhessen és a sötétedő látóhatárt rózsásabb színben szemlélhesse. A kilencedfélszázéves magyar történelmi hazafiság táplálja szívében a koronás király iránti hódoló tiszteletet (*Hymnus*), a magyar politikai élet kavargása ellenben már kiábrándítóan hat rá, s részint keserű, részint gúnyos hangú kifakadásokra készíti. Az *Ország-háza* című költemény ezekkel a megőrző sorokkal végződik:

(*A magyar hazának*)
Neve: szolgálj és ne láss bért.
Neve: adj pénzt és ne tudd mért.
Neve: halj meg más javáért.
Neve szégyen, neve átok:
Ezzé lett magyar hazátok.

A *Jóslat* prófétai komolysággal igyekszik felébreszteni a magyarságban az önzetlen hazaszeretetet. De a *Mit*

csinálunk? maró gúnnyal olvassa fejünkre nemzeti bűneinket: eszem-iszomban, álmodozásban, hetvenkedésben, dologtalanságban nyilvánul a mi „hazafiságunk“.

Elkedvetlenítő tapasztalatai egyre sötétebben látóvá teszük nemcsak hazai és politikai vonatkozásban, hanem világnézetének egész területén. 1845-ből való a *Gondolatok a könyvtárban* című költeménye; kicsinyben mintegy Madách *Ember tragédiájának* alapeszmei elődje:

Országok rongya! Könyvtár a neved.

— — — — —
*Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
Salakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember bőszült kebele
Dögvészt sohajtson a hír nemzetére.*

— — — — —
És mégis — mégis fáradozni kell.

— — — — —
*Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbékért.
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll . . .*

Vörösmarty érzékeny lelke olyan, mint a földrengés-jelző-készülék: távolról is elérkeznek hozzá és fájdalmasan belékarcolódnak az emberi élet végzetes megrázkódásai. Az 1846-i galíciai parasztlázadás véres alkalmá adott Vörösmartynak önkínzó ihletet *Az emberek* című gyötrelmesen szép költeménye megírására; mindenik versszak ezzel a sorral záródik: „Nincsen remény!“, magának a költeménynek pedig ez az utolsó versszaka:

*Az ember fáj a földnek; oly sok
Harc- s békeév után
A testvérgyűlölési átok
Virágzik homlokán;*

*S midőn azt hinnők, hogy tanul,
Nagyobb bünt forral álnokul.
Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! Nincsen remény!*

Íme már a szabadságharc előtt is ilyen végletes neki-búsulások nehezednek költőnk kedélyére. Ritka kivétellé válik költeményei közt egy-egy enyhült, vagy éppen derűs hangulatú darab. Utolsó humoros zsáner-dala a *Tót deák dala*, még 1844-ből való; 1847-ben írta leg-szebb életképét, *A szegény asszony könyvét*, édesanyjának állítva benne megható remekségű emléket. 1848-ban Vörösmarty is ír egy *Harci dalt*; négyszer ismétlődik benne ez a hat sor:

*A síkra magyarok!
Fegyvert ragadjatok.
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld színét
Borítsák szerte-szét
A pártütőknek véres csontjai.*

Elgondolhatjuk, e költemény szerzőjének lelki-testi egészségére milyen csapásként zuhant a nemzeti szabadság ügyének összeomlása. Nem csoda, hogy az azelőtt is sötétlátásra hajlamos Vörösmarty igazán a kétségbeesés határán jár szörnyű alkalmoszerűségű utolsó költeményeiben:

*... Most tél van és csend és hó és halál,
A föld megőszült;
Nem hajszálanként, mint a boldog ember,
Egyszerre őszült az meg, mint az Isten,
Ki megteremtven a világot, embert,
A félig istent, félig állatot,
Elborzadott a zordon mű felett
És bánatában ősz lett és öreg...*

(Előszó.)

Setét eszmék borítják eszemet.
Szívemben istenkáromlás lakik.
Kivánságom: vesszen ki a világ
S e földi nép a legvégső fajig...

(Emlékkönyvbe.)

Az 1853-ban kitört krími háború hírére reménykedni kezdett Vörösmarty, hogy olyan európai helyzet alakul ki, amely véget vet Ausztria zsarnokságának Magyarország felett. Parányi reménységét borral és cigánymuzsikával igyekszik erősebbé tenni, s ezt a lelkiállapotát a világirodalom egyik legcsodálatosabb szépségű mámoros ódájában (ditiramb vagy rapszódia): *A vén cigányban* örökítette meg. Nem mutatunk be idézeteket ebből a költeményből, egyrészt azért, mert hisszük, hogy ismeri ezt mindenki, másrészt azért, mert e költemény *egészének* nagyszerűségét nem tudnák megéreztetni kiszakított részletek... A „vén cigány“ nem érte meg reménye teljesülését. Belekezdett még egy másik versbe, de befejezni már nem tudta. Ez a félbenmaradt, legutolsó Vörösmarty-költemény a *Fogytán van a napod*... A címben kimondott sejtélem hamarosan megvalósult.

VII.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Vörösmarty nemcsak korának legnagyobb költője, hanem az addigi egész magyar irodalomnak is, sőt költői tehetségének vannak olyan oldalai, amelyeket maig sem tudott senki túlszárnyalni. Költői lángelméjének két legdiadalmasabb adománya: képzelőereje és nyelve. Képzelete nem a mindennapi tapasztalatok aprólékos megfigyeléseit használja fel nyersanyagul, hanem inkább a népmesék látásmódjával rokon, amely gyermekgül hiszékenynek s egyszersmind korlátlanul vakmerőnek látszik, eget és földet bekalandoz, valóságot és csodát egymás testvéreivé tesz. Nem véletlen, hogy Vörösmartyt korán elbájolta az *Ezeregyéjtszaka* meséinek bűvös világa s általában a Kelet, mint az emberiség bölcsője, a boldognak hitt őskor („aranykor“) képzeleti hazája vagy legalább jelképe. Shakespeare költészetében is a semmiből is teremteni tudó, őszerejű képzelet az, amely delejes hatalommal vonzotta Vörösmartyt.

Tehetségének másik főértéke: stílusa. Igazában nem lehet amattól elkülöníteni; a stílus azt festi, amit a szem és a lélek lát, Vörösmarty nyelve azért olyan pompás, mert képzelete a színek káprázatos gazdagságát muto-

gatja számára. A stílus azonban mégsem annyira mindenki-mástól független birtoka a költőnek, mint a képzelet. A képzelőerő egészen természeti adomány és egyéni kincs; végső lényegében a nyelvtehetség is ilyen, de azért a költői stílus már lépcsőül tudja felhasználni a korábbi törekvéseket és próbákat, számára a mások előmunkálatainak fáradságos eredménye egyszerűen kiindulóponttá válik. Vörösmarty csodálatos nyelvtehetsége azért tudott a művészi siker legnagyobb magaslatára fölemelkedni, mert az előmunkálatok vesződsége alól fölmentette őt a korábbi félszázad úttörői buzgalma, a magyar irodalmi megújulás (1772—1825) írónemzedékének főként Kazinczy vezérlete alatt kivívott nagyjelentőségű győzelmi eredménye: a magyar nyelv irodalmi színvonalra emelése. Ez a megnemesített nyersanyag már méltó eszköz lett az első igazán európai színvonalú költői tehetség kezében.

Képzeletének és nyelvének művészi formájába tartalmul beleöntötte Vörösmarty az egyéni, a nemzeti, az egyetemes élet legfőbb érzéseit, eszméit, problémáit. Különösen a nemzeti közösségnek volt nagyhatású irányítója, prófétai látnoka s a tragikus nemzeti sors részese és áldozata. Művészi és erkölcsi őszinteség nála semmiben sem különbözött egymástól. Emberi viselkedése és költői munkássága példaadó hatású erkölcsi cselekedet is.

Irodalmunknak húsz éven át társtalanul kimagasló feje volt, a nagyobb és kisebb hősköltemény, a költői elbeszélés, az életkép, a népies dal, a műdal, az óda, a drámai költemény nemeiben ő alkotta korának leg-tökéletesebb magyar termékeit; a ballada, a románc, a vígjáték terén sem emelkedett nála magasabbra egyetlenegy kortársa sem, a szomorújáték műfajában is egyedül a *Bánk bán* szerzője. Az irodalmi vezérnek egyik fő-

hivatása, hogy a majd utána elkövetkező fejlődési fokozat útját meg ne nehezítse, sőt egyengesse; ez a természetesnek látszó feladat azért nehéz, mert önzetlenséget követel, a hiúság leküzdését, már pedig a kivételes tehetségnek igen gyakran elválhatatlan társa a hiúság, a jogos büszkeségnek ez a sötét árnyéka. Vörösmartyban nem volt hiúság. Petőfit az ő jólelkű pártfogása indította el káprázatos költői pályáján. De ez inkább csak emberi jócselekedet volt; Vörösmarty azonban mint költő is megsejtette az egészséges irodalmi fejlődés irányát, s ő, a csúcson álló, vállalta a további fejlődéshez vezető átmenet közvetítői, másodrendűségénél egyebet nem ígérő szerepét. Így lett a művészi vonatkozásban úttörője Petőfinek a tündérmesébe olvadó népies hősköltemény, a műnépdal, s az életkép terén.

Ennyi érdem örök időkiglen elég ahhoz, hogy minden magyar ember hálás kegyelettel gondoljon Vörösmarty Mihályra, és mennél erősebb lelki kapcsolatba igyekezzenek jutni költői műveivel.

TARTALOM.

	Oldal
I. Bevezetés	3
II. Élete, irodalmi fellépéséig (1800—1825)	6
III. A Zalán futása	16
IV. Élete, második szerelméig (1825—1841)	24
V. Költészete (1825—1841).....	35
a) Elbeszélő művek.....	35
b) Drámai művek	48
c) Lírai művek	58
VI. Élete és költészete, haláláig (1841—1855)	66
VII. Összefoglalás	75

OSZK

Kiadásért felelős : Zsigmond Ferenc.

33.340. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1971 JUL 2 8

